

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

САМОСТІЙНА РОБОТА
з курсу «СОЦІОЛОГІЯ»
(навчально-методичний посібник)
для студентів ОКР «Бакалавр» напрям підготовки

6.010201 «СПОРТ»
6.010202 «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ»
6.010203 «ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ»
денної та заочної форм навчання

Дніпропетровськ 2014

Видавництво ДДФКіС, 2014

УДК 316; +316.17316.2

Навчально- методичний посібник з рекомендаціями до самостійної роботи з курсу «Соціологія»./ - Дніпропетровськ: вид-во ДДІФКіС, 2014. – 83 с.

Анотація

Методичні рекомендації містять вступ, загальні методичні рекомендації до виконання самостійної роботи, структуру і зміст з курсу “Соціологія”, методичні рекомендації до самостійного вивчення тем з курсу “Соціологія”, перелік запитань до іспиту з курсу “Соціологія”, термінологічний словник, а також список рекомендованої літератури. Може бути рекомендованим для студентів вищих навчальних закладів фізкультурно-спортивного профілю.

Розробник Макєшина Ю.В.

Рецензенти:

Корогод Л.П., доц., кандидат політичних наук (Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту)

Остряньський М.П., доц., кандидат філософських наук (Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту)

Затверджено на засіданні кафедри
соціально-гуманітарних наук наук ДДІФКіС
Протокол № 24 від «12» червня 2014 р.

Затверджено на засіданні науково-
методичної ради ДДІФКіС
Протокол № 6 від «24» червня 2014 р

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Навчально-методичне забезпечення самостійного опрацювання дисципліни «Соціологія»	
Вступ.....	4
1.1 Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи	6
1.2. Методичні рекомендації до семінарських занять	8
1.3 Методичні рекомендації щодо підготовки рефератів, вимоги до їх виконання	10
1.4 Методичні рекомендації щодо підготовки доповідей на студентські наукові конференції або олімпіади	15
1.5 Індивідуально-консультативна робота	16
1.6 Порядок поточного та підсумкового контролю оцінювання знань	17
Розділ 2. Структура і зміст дисципліни «Соціологія»	
2.1. Мета та основні завдання дисципліни «Соціологія»	22
2.2. Загальні питання, що охоплюють зміст дисципліни «Соціологія».....	23
2.3. Методичні рекомендації до самостійного вивчення тем дисципліни «Соціологія».....	27
2.4. Питання до іспиту.....	61
Термінологічний словник	63
Список рекомендованої літератури	78

ВСТУП

Сучасна реформа вищої освіти — це насамперед перехід від парадигми навчання до парадигми освіти, самоосвіти. Розв'язати це завдання неможливо лише шляхом передачі знань у готовому вигляді від викладача до студента. Необхідно всіляко сприяти перетворенню студента з пасивного споживача знань в активного їх творця, здатного сформулювати проблему, проаналізувати шляхи її вирішення, знайти оптимальний результат.

Для досягнення цілей сучасного суспільства необхідний спеціаліст, спроможний оперативно приймати нешаблонні рішення, діяти самостійно і творчо. Творчість починається там, де здійснюється самостійний пошук принципів, способів поведінки і дій. Творчість набуває розвитку на основі самостійності особистості і є найвищим ступенем її розвитку. В сучасних умовах самостійність стає професійно необхідною якістю особистості спеціаліста. Отже і підготовка майбутніх спеціалістів у ДДІФКіС орієнтується на формування у студентів цієї якості, а не лише на репродуктивну виконавську діяльність з метою оволодіння певною сумою знань і вмінь.

Самостійна робота студентів спрямована на забезпечення загальноосвітньої та практичної підготовки згідно з професійними інтересами кожного студента, сприяє формуванню незалежних поглядів, умінню обґрунтувати свою точку зору і самостійно виконати запропоноване завдання.

Така форма занять поглиблює здобуті студентами знання, надає можливості набуття практичних навичок, а отже вимагає і відповідного навчально-методичного забезпечення цієї форми навчального процесу.

Самостійна робота є важливим елементом всієї системи підготовки у вищому навчальному закладі при будь-якій формі навчання і сприяє кращому засвоєнню та ефективному опануванню навчального матеріалу.

1.1 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота є важливим елементом системи підготовки студентів ДДФКіС при будь-якій формі навчання і сприяє кращому засвоєнню та ефективному опануванню навчального матеріалу.

Це передбачає орієнтацію на активні методи опанування знаннями, розвиток творчих здібностей студентів, перехід від поточного до індивідуалізованого навчання з урахуванням потреб і можливостей особистості.

До самостійної роботи студентів належать такі види робіт, які вони виконують під час підготовки до всіх аудиторних занять, у процесі підготовки домашніх або аудиторних завдань, навчально-наукової або науково-дослідної діяльності незалежно від того, чи проводиться вона без участі або за умов консультування викладачем поза розкладом або за розкладом, що регламентує самопідготовку. Самостійна робота студентів є основною формою оволодіння знаннями у вільний від аудиторних занять час.

З дисципліни “Соціологія” для студентів ДДФКіС рекомендуються такі види самостійної роботи:

- самостійне вивчення й поглиблене опрацювання певних розділів дисципліни та її окремих питань;
- вивчення матеріалу лекцій за конспектом, рекомендованими підручниками і спеціальною літературою;
- пошук та вивчення додаткової літератури;
- кодування інформації (складання схем, таблиць, графіків);
- виступ з повідомленнями на семінарських заняттях;
- написання рефератів, доповідей, оглядів, звітів;
- проведення самостійних або групових соціологічних досліджень;
- виконання вправ, розв’язання задач;

- підготовка доповідей на студентських наукових конференціях та студентських олімпіадах.

Під час самостійної роботи студент повинен опрацювати спеціальну термінологію, з якою ознайомлюється під час вивчення відповідних тем дисципліни.

Враховуючи той факт, що студенти ДДФКіС часто знаходяться на тренувальних зборах, змаганнях існує потреба в методичних розробках щодо самостійної роботи. Вони є достатньо ефективною складовою під час самостійного опрацювання для формування професійної якості особистості. Необхідним є не лише здатність працювати без сторонньої допомоги, а й розв'язувати цілісні задачі, що містять всі компоненти діяльності людини:

- 1) усвідомлення і формування проблем і завдань;
- 2) визначення цілей і складання плану вирішення;
- 3) аналіз, прогнозування і прийняття рішення, його практичну реалізацію;
- 4) контроль і оцінку процесу та результатів діяльності;
- 5) постановку нових цілей і завдань.

1.2 МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарські заняття — це самостійна творча робота студента для більш детальнішого засвоєння матеріалу теми під керівництвом викладача. Проводиться в формі вільної творчої дискусії, обговорення рефератів, доповідей.

Основною метою семінарського заняття є поширення та поглиблення теоретичних положень теми та формування навичок практичного застосування теоретичних положень теми, вміння практичного використання знань, принципів і методів соціології в своїй практичній діяльності.

Готуючись до семінарського заняття студент повинен:

- ознайомитись зі змістом плану семінару та переглянути конспект прослуханої лекції за даною темою;
- ознайомитись з рекомендованою літературою та прочитати відповідний розділ підручника або навчального посібника, опрацювати додаткову рекомендовану літературу. Робота з науковою книгою вимагає свідомого засвоєння прочитаного, а не механічного заучування. Для цього необхідно усвідомити зміст різних понять, спеціальних термінів, положень, що в свою чергу забезпечує термінологічну обізнаність студента та вироблення навичок логічного мислення;
- здійснити критичний аналіз викладеного матеріалу в опрацьованих джерелах з даної проблеми;
- скласти конспект опрацьованого матеріалу, де зазначити власну точку зору з даної проблеми;
- здійснити самоконтроль через відповідні питання з даної теми;
- скласти план відповіді на кожне питання плану заняття.

Виступаючи на семінарському занятті студент повинен:

- уникати технічного переказу матеріалу лекції або рекомендованої літератури;

- відповідаючи на питання, розглядати певні положення у розвитку, здійснювати порівняння різних підходів, концепцій в опрацьованій літературі;
- показати практичну значущість цих положень; інші студенти, присутні на семінарському занятті, повинні брати активну участь в обговоренні проблем, що розглядаються, а в разі неповного або недостатнього висвітлення матеріалу доповнювати відповідь, вступати в полеміку, використовуючи додаткові висновки, факти та цифрові дані.

1.3 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ РЕФЕРАТИВ, ВИМОГИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

У процесі засвоєння знань з курсу «Соціологія» студент повинен уміти готувати реферати і якісно виконувати цей вид самостійної роботи. Участь у названій формі самостійної роботи закладає у студента первинні навички самостійної дослідницької діяльності, набуття навичок пошуку, опрацювання відповідних джерел інформації.

Реферат — це скорочений виклад змісту первинного документа або його частини, з основними фактичними даними й висновками. Він починається з викладу сутності роботи і складається за таким планом: тема, предмет (об'єкт), характер і мета роботи. В рефераті слід показати ті особливості теми, які необхідні для розкриття мети і змісту роботи, методи проведення роботи. Виклад матеріалу в рефераті має бути коротким і точним. Середній обсяг реферату становить приблизно 15–20 друкованих аркушів формату А4.

Виконана реферативна робота повинна продемонструвати наявність навичок у студента щодо самостійного пошуку та опрацювання джерельної бази з обраної теми. За цією метою студент має знайти, ознайомитись і використати декілька наукових, навчальних і науково-методичних публікацій, в яких висвітлюються ті чи інші аспекти обраної теми. До таких джерел належать, по-перше, наукові публікації, по-друге, навчальна література, по-третє, методично-довідкова література з соціології.

У вступі автор аргументує вибір теми, вказує на її важливість, актуальність теми. Основна частина реферативної роботи складається з відповідних розділів. Назва будь-якого розділу основної частини не повинна повторювати назву теми роботи. Висновки робляться щодо кожного з розділів основної частини, а також узагальнення і можливі шляхи розв'язання проблем, розглянутих в основній частині дослідження. Список використаних джерел включає бібліографічний перелік усіх опрацьованих і використаних автором у цій роботі джерел інформації.

Загальні вимоги:

- чіткість та логічна послідовність викладення матеріалу;
- переконливість аргументації;
- стислість і точність формулювань, які виключають можливість неоднозначного тлумачення;
- конкретність викладення результатів дослідження;
- обґрунтованість рекомендацій та пропозицій.

У рефераті повинні бути відображеними:

- актуальність тематики та відповідність до сучасного стану науки, техніки і питань виробництва;
- обґрунтування вибраного напрямлення дослідження, методів розв'язку задачі та їх порівняльні оцінки;
- аналіз та узагальнення існуючих результатів;
- розробка загальної методики проведення досліджень;
- характер і зміст виконаних теоретичних досліджень;
- оцінка повноти розв'язку поставленої задачі;
- наукова та практична цінність виконаної роботи.

. Структура реферату

- титульний аркуш;
- зміст;
- перелік умовних позначень, символів, одиниць скорочень і термінів (за необхідності);
- вступ;
- суть реферату (основна частина);
- висновки;
- список використаних джерел (перелік посилань);
- додатки (за необхідності).

Вимоги до змісту структурних частин

Титульний аркуш

Титульний аркуш є першою сторінкою реферату, який містить:

- найменування організації, де виконана робота;
- назву роботи;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та його статус;
- науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові викладача;
- місто та рік.

Зміст реферату

Зміст подають безпосередньо після титульного аркуша, починаючи з нової сторінки. До змісту включають структурні елементи у такому порядку: перелік умовних позначень, символів, одиниць скорочень і термінів (за необхідності); вступ; послідовно перелічені найменування всіх розділів, підрозділів і пунктів (якщо вони мають заголовок) суті роботи; висновки; рекомендації (за необхідності); список використаних джерел; назви додатків і номери сторінок, які містять початок відповідного матеріалу.

Перелік умовних позначень, символів, одиниць скорочень і термінів

Перелік умовних позначень, символів, одиниць скорочень і термінів складають за умови повторення таких елементів більше трьох разів у тексті та вміщують безпосередньо після змісту, починаючи з нової сторінки. Інакше — їх розшифровку наводять у тексті при першому згадуванні. Якщо у роботі вжита специфічна термінологія, чи використано маловідомі скорочення, нові символи, позначення і таке інше, то їх перелік може бути поданий у вигляді окремого списку, який розміщують перед вступом.

Перелік треба друкувати двома колонками, в яких зліва за абеткою наводять скорочення, справа — їх детальну розшифровку.

Вступ

Вступ розташовують після переліку умовних позначень, символів, одиниць скорочень і термінів (якщо він є), починаючи з нової сторінки. У вступі розкривають сутність і стан наукової задачі та її значущість, підстави та вихідні дані для розробки теми, обґрунтування необхідності проведення дослідження. Далі подають загальну характеристику роботи у рекомендованій нижче послідовності.

Обґрунтовують актуальність та доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки чи виробництва, особливо на користь України шляхом аналізу та порівняння з відомими розв'язаннями наукової задачі.

Коротко викладають зв'язок вибраного напрямку досліджень з планами організації, де виконана робота, а також з галузевими та (або) державними планами, програмами.

Формулюють мету роботи і задачі, які необхідно вирішити для досягнення поставленої мети. Об'єкт дослідження — це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію і вибране для вивчення. Предмет дослідження міститься в межах об'єкта.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження.

Подають перелік використаних методів дослідження для досягнення поставленої у роботі мети. Перераховувати їх треба не відірвано від змісту роботи, а коротко та змістовно визначаючи, що саме досліджувалось тим чи іншим методом.

Також подають коротку анотацію нових наукових положень (рішень), запропонованих автором, випускником, особисто. Необхідно показати відмінність одержаних результатів від відомих раніше, описати ступінь новизни (вперше одержано, удосконалено, дістало подальший розвиток).

У роботі, що має теоретичне значення, треба подати відомості про наукове використання результатів досліджень або рекомендації щодо їх використання, а у роботі, що має прикладне значення, — відомості про практичне застосування отриманих результатів або рекомендації щодо їх використання.

Відзначаючи практичну цінність одержаних результатів, необхідно подати інформацію щодо ступеня готовності до використання або масштабів використання.

Необхідно дати короткі відомості щодо впровадження результатів досліджень із зазначенням назв організацій, в яких здійснена реалізація, форм реалізації та реквізитів відповідних документів.

Вступ розкриває сутність і стан наукової проблеми та її значимість, підстави і вихідні дані для розробки теми, обґрунтування необхідності проведення дослідження.

У вступі треба коротко відобразити оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми, обґрунтування вибраної теми та необхідності проведення досліджень, відмічаючи:

- практично розв'язані задачі;
- прогалини знань, що існують у даній галузі;
- провідних вчених і фахівців даної галузі; актуальність та новизну теми;
- взаємозв'язок з іншими роботами.

Необхідно також дати коротку характеристику розділів реферату.

Основна частина

Суть роботи вміщують після вступу, починаючи з нової сторінки. Суть роботи — це викладання відомостей про предмет дослідження, необхідних і достатніх для розкриття сутності даної роботи (опис теорії, методів, характеристик створеного об'єкта, принципів дії об'єкта, основних

принципових рішень, що дають уявлення про його устрій і т. ін.) та її результатів. Викладаючи суть роботи, особливу увагу приділяють новизні у ній, а також питанням сумісності, взаємозамінності, надійності, безпеки, екології. Суть роботи викладають, поділяючи матеріал на розділи. Кожний розділ починають із нової сторінки.

У розділах основної частини подають:

- огляд літератури за темою і вибір напрямків досліджень;
- виклад загальної методики і основних методів досліджень;
- експериментальну частину і методику досліджень;
- відомості про проведені теоретичні і (або) експериментальні дослідження;
- аналіз і узагальнення результатів досліджень.

В огляді літератури окреслюють основні етапи розвитку наукової думки за своєю проблемою. Стисло, критично висвітлюючи роботи попередників, автор повинен назвати ті питання, що залишились невирішеними і, отже, визначити своє місце у розв'язанні проблеми. Бажано закінчити цей розділ коротким резюме стосовно необхідності проведення досліджень у даній галузі.

У другому розділі, як правило, обґрунтовують вибір напрямку досліджень, наводять методи вирішення задач і їх порівняльні оцінки, розробляють загальну методику проведення досліджень. У теоретичних роботах розкривають методи розрахунків, гіпотези, що розглядають, в експериментальних — принципи дії та характеристики розробленого програмно-модельного комплексу, оцінки похибок вимірювань.

Далі, у наступних розділах, з вичерпною повнотою викладаються результати власних досліджень автора з висвітленням того нового, що він вносить у розробку проблеми. Автор повинен давати оцінку повноти вирішення поставлених задач, оцінку достовірності одержаних результатів (характеристик, параметрів), їх порівняння з аналогічними результатами вітчизняних і зарубіжних праць, обґрунтування потреби додаткових досліджень, негативні результати, які обумовлюють необхідність припинення подальших досліджень.

Розділи можна поділяти на підрозділи і пункти. Пункти, якщо це необхідно, поділяють на підпункти. Кожен пункт і підпункт повинен містити закінчену інформацію. Повні докази або подробиці дослідження можна розмістити у додатках.

Висновки

Висновки розташовують безпосередньо після викладення суті роботи, починаючи з нової сторінки. У висновках наводять оцінку одержаних результатів дослідження (наукову, практичну, соціальну цінність). Ця частина містить висновки автора стосовно суті проблеми, питань, що розглядались у роботі, можливих галузей використання здобутих результатів роботи.

У висновках необхідно наголосити на якісних та кількісних показниках отриманих результатів, викласти рекомендації щодо їх використання.

Текст висновків можна поділяти на пункти.

Рекомендації

Рекомендації вміщують, якщо це потрібно, після висновків, починаючи з нової сторінки. У рекомендаціях визначають подальші роботи, які вважають необхідними, приділяючи основну увагу пропозиціям щодо ефективного використання результатів дослідження. Текст рекомендацій можна поділяти на пункти.

Список використаних джерел

Список використаної літератури, який починають з нової сторінки, завершує основну частину. Перелік джерел, на які є посилання в основній частині роботи, наводять після рекомендацій, якщо вони є. Список використаних джерел — елемент бібліографічного апарату, котрий містить бібліографічні описи використаних джерел. Бібліографічний опис складають безпосередньо за друкованим твором або виписують із каталогів і бібліографічних покажчиків повністю без пропусків будь-яких елементів, скорочення назв і т. ін. Порядкові номери описів у переліку є посиланнями у тексті (номерні посилання). Список використаної літератури складають із джерел у тому порядку, за яким вони вперше згадуються у тексті (найбільш зручний для користування). Відомості про джерела, включені до списку, необхідно давати відповідно до вимог державного стандарту з обов'язковим наведенням назв праць.

Додаток

Додаток необхідно починати з нової сторінки. У додатках вміщують матеріал, який:

- є необхідним для повноти роботи, але включення його до основної частини роботи може змінити логічне та впорядковане уявлення про роботу;
- не може бути послідовно розміщений в основній частині роботи через великий обсяг або способи відтворення;
- може бути вилучений для широкого кола читачів, але є необхідним для фахівців.

У додаток, за необхідності, можна включити допоміжний матеріал, наприклад:

- проміжні математичні доведення, формули, рівняння та розрахунки;
- таблиці додаткових цифрових даних;
- протоколи і акти випробувань, впровадження;
- опис нових програм, які використовувались при проведенні експериментів та розрахунків;
- інструкції, методики, опис алгоритмів і програм реалізації на комп'ютерах створених методів;
- текст розроблених програм;
- ілюстрації допоміжного характеру;
- додатковий перелік джерел, на які не було посилань у роботі, але які можуть викликати інтерес.

Загальні правила

Наукова робота може бути рукописною, надрукованою машинописним способом або за допомогою комп'ютера на одній стороні аркуша білого паперу формату А4 (210×297 мм). За необхідності допускається використання аркушів формату А3 (297×420 мм). За машинописного способу виконання роботу друкують через два інтервали; за комп'ютерного — через два міжрядкових інтервали до тридцяти рядків на сторінці за умови рівномірного її заповнення. Мінімальна висота шрифту 1,8 мм.

Бажано використовувати шрифти текстового редактора Word розміру 14.

Під час виконання роботи необхідно дотримуватись рівномірної щільності, контрастності й чіткості зображення впродовж усієї роботи. Всі лінії, літери, цифри та знаки повинні бути однаково чорними впродовж усієї роботи. Окремі слова, формули, знаки, які вписують чорнилом, тушшю, пастою у надрукований текст мають бути чорного кольору, при цьому щільність вписаного тексту має максимально наближуватись до щільності основного тексту. Помилки, описки та графічні неточності можна виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою та нанесенням на тому ж

місці або між рядками виправленого тексту машинописним способом або від руки. Виправлене повинно бути чорного кольору.

Текст роботи друкують, дотримуючись таких розмірів берегів:

- верхній, лівий і нижній — не менше 20 мм,
- правий — не менше 10 мм.

Розмір шрифту — не менше 14 (стандарт — 14).

Абзацний відступ повинен бути однаковим упродовж усього тексту роботи і дорівнювати п'яти знакам.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) і подальшим чи попереднім текстом має бути:

- за машинописного способу — не менше, ніж три інтервали;
- за комп'ютерним набором — не менше, ніж два рядки.

Не допускається розміщувати назву розділу, підрозділу, а також пункту й підпункту у нижній частині сторінки, якщо після неї розміщено тільки один рядок тексту.

Допускається включення до роботи сторінок, виконаних методом репрографії.

Роздруковані програмні документи повинні відповідати формату А4 (мають бути розрізаними), їх включають до загальної нумерації сторінок роботи і розміщують, як правило, у додатках.

Текст основної частини роботи поділяють на розділи, підрозділи, пункти та підпункти.

Розділи та підрозділи роботи повинні мати заголовки. Пункти та підпункти можуть мати заголовки. Заголовки структурних частин роботи і заголовки розділів слід розташовувати посередині рядка та друкувати великими літерами без крапки у кінці, не підкреслюючи. Заголовки підрозділів, пунктів і підпунктів роботи слід починати з абзацного відступу і друкувати малими літерами (крім першої великої) не підкреслюючи, без крапки у кінці. Перенесення слів у заголовку розділу не допускається. Якщо заголовок складається з двох і більше речень, їх розділяють крапкою. Новий розділ та кожен структурну частину треба починати з нової сторінки.

1.4 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДОПОВІДЕЙ НА СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ АБО ОЛІМПІАДИ

Одним із видів самостійної роботи студентів є науково-дослідницька діяльність, де реалізується вміння самостійно розв'язувати наукові проблеми.

При підготовці до наукових студентських конференцій дуже важливо оволодіти технікою написання доповідей згідно з вимогами, дотримуватися наукових стандартів щодо логіки побудови доповіді чи статті, до їх форми, стилю та мови.

Основні рекомендації щодо підготовки **доповіді** для участі у науковій конференції або олімпіаді.

Передусім треба розробити план, який може мати такий вигляд:

- вступ — постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями;
- останні дослідження й публікації, яким присвячується дана доповідь;
- формування мети доповіді та постановка завдань;
- викладання власне матеріалу дослідження;
- висновки та пропозиції.

При підготовці доповіді треба враховувати, що певна частина матеріалу може бути викладена за допомогою презентаційних слайдів. Крім того, доповідач повинен реагувати на попередні виступи за темою його доповіді. Полемічний характер доповіді викликає додатковий інтерес слухачів і підвищує їхню активність.

1.5 ІНДИВІДУАЛЬНО-КОНСУЛЬТАТИВНА РОБОТА

Індивідуально-консультативна робота — це форма організації навчальної роботи викладача із студентами, яка здійснюється шляхом створення необхідних умов для виявлення та розвитку індивідуальних особливостей студента на основі особистісно- діяльнісного підходу. Ця робота проводиться з метою посилення мотивації студентів до пізнавальної діяльності й спрямування її в необхідне русло.

Основним завданням індивідуально-консультативної роботи викладача зі студентами є: розвиток активної пізнавальної діяльності кожного студента з максимальною індивідуалізацією та урахуванням його психофізичних особливостей і академічної успішності, що сприятиме становленню особистості майбутнього фахівця ФКіС. Навчальний час, відведений для індивідуально-консультативної роботи викладача зі студентами, визначається навчальним планом і становить 10-20% загального обсягу навчального часу (залежно від форми навчання), відведеного для вивчення конкретної дисципліни.

Індивідуально-консультативна робота проводиться, як правило, у вигляді індивідуальних занять і консультацій. Індивідуальні заняття проводяться зі студентами з метою підвищення рівня їхньої підготовки та розвитку індивідуальних творчих здібностей. Індивідуальні заняття можуть проводитися у формі діалогу з різних навчальних проблем, евристичної бесіди, тренінгу, перевірки виконань самостійних завдань, екскурсій, наукових гуртків тощо.

Консультація — це одна з форм організації навчального процесу, що проводиться з метою отримання студентом відповіді на окремі теоретичні чи практичні питання та для пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування. Залежно від змісту та призначення виділяють наступні види консультацій:

- *тематичні* — проводяться за певними темами курсу або за найбільш складними питаннями програмного матеріалу;

- *цільові* — використовуються перед проведенням модуля або іншого виду поточного чи підсумкового контролю;
- *активні* — консультації з використанням активних методів навчання (наприклад, у формі прес-конференції);
- консультації з самостійної роботи — проводяться при підведенні підсумків СРС.

Індивідуально-консультативна робота викладача із студентами здійснюється відповідно до складеного кафедрою графіка, в якому визначено форми індивідуально-консультативної роботи (індивідуальних занять, консультацій, перевірки виконання індивідуальних завдань, перевірки та захисту завдань, що винесені на поточний контроль тощо), а також час проведення занять та аудиторія (узгоджуються з навчальним відділом). Графік ІКР викладача із студентами знаходиться на кафедрі.

Індивідуально-консультативна робота з дисципліни “Соціологія” здійснюється шляхом проведення періодичних індивідуальних занять з окремими студентами з метою підвищення рівня їхньої підготовки та розвитку творчих здібностей, а також консультацій, на яких студенти мають можливість отримати відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування (консультації проводяться один раз на тиждень). Індивідуальні завдання виконуються студентами у формі доповідей, реферативних виступів стосовно викладення новітньої інформації.

1.6 ПОРЯДОК ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ

Оцінювання знань студентів з курсу «Соціологія» здійснюється на основі результатів поточного контролю та іспита.

Об'єктом оцінювання знань студентів є програмний матеріал з курсу «Соціологія» різного характеру та рівня складності, засвоєння якого відповідно перевіряється під час поточного контролю або на іспиті.

Об'єктом оцінювання знань студентів у процесі поточного контролю є:

- систематичність, активність та змістовність роботи студента протягом семестру над вивченням програмного матеріалу на семінарських заняттях;
- рівень виконання модульних завдань;
- виконання завдань для самостійного опрацювання. Поточна робота студента протягом семестру оцінюється від 0 до 40 балів. Бали студент може отримати:
  - 1) за активність в обговорюванні питань на семінарських заняттях — 5 балів;
  - 2) за виконання модульних (контрольних) завдань (5 балів за 1 модуль, $5 \times 2 = 10$ балів);
  - 3) за виконання роботи для самостійного опрацювання обов'язкових завдань — 10 балів;
  - 4) за виконання роботи для самостійного опрацювання вибіркового завдання — 5 балів.

Модульні завдання, які входять до загального порядку оцінювання поточної успішності студентів, складаються з виконання письмових завдань під час проведення контрольних робіт і тестових вправ. Завданням *поточного контролю* є перевірка розуміння та засвоєння навчального матеріалу, умінь самостійно опрацьовувати тексти, здатності осмислити зміст теми чи розділу, умінь публічно чи письмово подати певний матеріал.

В процесі контролю знань, *на семінарських заняттях* оцінюються:

- а) рівень знань, продемонстрований у відповідях і виступах на семінарах;

- б) активність при обговоренні питань;
- в) результати виконання експрес-контролю тощо.

При виконанні *модульних (контрольних) завдань* оцінці підлягають теоретичні знання та практичні навички, набуті студентами після опанування певного модуля.

З курсу “Соціологія” передбачається **виконання 2-х модульних завдань** (2 атестації).

Оцінювання модульних завдань проходить за шкалою від 0 до 60 балів. При *контролі виконання обов’язкових завдань для самостійного опрацювання оцінюються*: самостійне опрацювання тем в цілому чи окремих питань з курсу «Соціологія»; написання рефератів, есе; підготовка конспектів навчальних чи наукових текстів; опрацювання публікацій тощо.

При *контролі виконання вибіркових завдань для самостійного опрацювання оцінюються*: здатність самостійно працювати з навчально-науковою літературою; виступ з доповіддю на конференції. Завданням для **екзамена** є перевірка розуміння студентом програмного матеріалу з дисципліни в цілому, логіки та взаємозв’язків між окремими розділами, здатності творчого використання накопичених знань, уміння сформулювати своє відношення до певної соціальної проблеми.

Екзамен проводиться у формі виконання письмових завдань. Перелік питань, що охоплюють зміст програми дисципліни, критерії оцінювання екзаменаційних завдань, доводяться до студентів на початку семестру. Екзаменаційний білет містить 2 питання. Оцінювання відповідей студентів з навчальної з курсу «Соціологія» використовуються за **наступними критеріями**:

- **рівню “відмінно” А (90–100 балів)** відповідає теоретично правильна і вичерпна відповідь на поставлене питання, у якій студент показав всебічне та змістовне володіння програмним матеріалом; гарне засвоєння основної та додаткової літератури; чітке володіння понятійним апаратом, методами, методиками та інструментарієм, вивчення яких передбачене

програмою дисципліни; уміння використовувати, аналізувати та пристосовувати знання для аналізу соціального життя суспільства та аргументувати своє ставлення до відповідних категорій, закономірностей, випадковостей, суспільних явищ і процесів;

- **рівню “добре” В,С (74–89 балів)** відповідає теоретично вірна, але не вичерпна відповідь на поставлене запитання, в цілому повне знання програмного матеріалу, успішне виконання запропонованого завдання і засвоєння матеріалу основної літератури;

- **рівню “задовільно” Е,D (60–73 балів)** відповідає у цілому вірна відповідь на поставлене питання, в якій студент показав достатній рівень знань з основного програмного матеріалу, з курсу «Соціологія» але не зміг переконливо аргументувати свою відповідь, помилився у використанні понятійного апарату, показав недостатні знання рекомендованої літератури;

- **рівню “незадовільно” F (0–59 балів)** відповідає неправильна або неповна відповідь на запитання, у якій студент продемонстрував значні прогалини у знаннях з основного програмного матеріалу; ухилився від аргументувань; показав незадовільні знання понятійного апарату і спеціальної літератури чи взагалі нічого не відповів.

Підсумковий контроль знань студентів з курсу «Соціологія» здійснюється на основі результатів поточного й підсумкового контролю. Оцінювання знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою з подальшим переведенням у традиційну 4-бальну шкалу в такому порядку:

Оцінка за бальною шкалою / Оцінка за національною шкалою:

90–100 / 5 (відмінно)

74–89 / 4 (добре)

60–73 / 3 (задовільно)

0–59 / 2 (незадовільно)

Метою самостійної роботи студентів під час вивчення курсу «Соціологія» є поглиблення і закріплення теоретичних знань і набуття умінь і навичок, їх практичного застосування.

У разі виникнення труднощів під час самостійної роботи, або якщо студент не зміг виконати те чи інше завдання з методичних рекомендацій, або у нього виникли запитання, відповіді на які він не знайшов ні в літературних джерелах, ні в інших навчальних матеріалах, він має звернутися до викладача за консультацією у день, визначений графіком консультацій.

Запропоновані методичні рекомендації побудовані таким чином, щоб активізувати пізнавальну діяльність студентів денної форми та надати допомогу у вивченні даної дисципліни студентам заочної форми навчання.

2.1. МЕТА ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ З КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ»

Соціологія вивчає соціальне життя, соціальні зміни в суспільстві і соціальні події, з якими люди постійно мають зіткнення, в яких беруть участь і які впливають на їх поведінку, спосіб життя, становище в суспільстві.

Вивчення даної дисципліни допоможе сформувати у майбутніх фахівців сфери фізичної культури і спорту соціологічне мислення, надасть їм необхідну допомогу в розумінні сутності й змісту складних соціологічних явищ і процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві, у виявленні причин і джерел їх виникнення, в усвідомленні природи різних соціальних конфліктів та пошуку адекватних шляхів їх подолання й вирішення. Крім того, надасть допомогу в прийнятті й реалізації ефективних рішень, які були б спрямовані на нормальне функціонування й подальший розвиток соціального інституту фізичної культури і спорту.

Вивчення наукового матеріалу з курсу «Соціологія» дозволить також майбутнім спеціалістам з фізичної культури і спорту оволодіти фундаментальними основами досить важливих знань, уміннями та навичками підготовки й проведення конкретних соціологічних досліджень, що знадобяться у майбутній фізкультурно-спортивній діяльності

Головна **мета** вивчення даної дисципліни полягає у:

- формуванні системи знань про основні поняття соціології, історії її становлення та розвитку у світі та в Україні;
- опануванні діалектикою соціологічного аналізу суспільних відносин;
- розкритті закономірностей розвитку суспільства;
- розгляді реальних соціальних інститутів та соціальних процесів у сучасних умовах.

Основні **завдання** дисципліни:

- дати цілісне уявлення про специфіку соціологічного знання, його об'єкт і предмет, про історію зарубіжної й вітчизняної соціології, перспективи її подальшого розвитку;
- сформувати у студентів соціологічне знання про місце і роль соціальних факторів і соціальних інститутів у житті суспільства;
- допомогти студентам органічно пов'язувати здобуті соціологічні знання зі складними проблемами сучасного життя, вміло орієнтуватися в ньому;
- надати допомогу студентам у виробленні навичок в організації й проведенні конкретно-соціологічних досліджень і ефективного використання їх результатів у практичній роботі.

2.2. ЗАГАЛЬНІ ПИТАНЯ, ЩО ОХОПЛЮЮТЬ ЗМІСТ КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ»

Змістовий модуль I. Місце та роль соціології в суспільстві та системі суспільствознавства

Тема 1. Соціологія як наука, об'єкт, предмет, структура та функції соціології

Соціологія як наука. Об'єкт та предмет соціології. Сутність “соціального” як провідної соціологічної категорії. Структура соціологічного знання.

Методи соціології. Сутність соціологічних категорій “соціальні відносини”, “соціальне явище”, “соціальний прогрес”, “соціальний закон”, їх взаємозв'язок.

Соціальні закони, їх класифікація. Основні функції соціології. Особливості соціології як наукової дисципліни, що вивчає людське суспільство. Роль і завдання соціології в соціальному реформуванні українського суспільства.

Тема 2. Історія становлення та розвитку соціології в країнах Західної Європи, США

Особливість протосоціологічного знання, його основні форми. Платон та Аристотель як попередники соціологічної науки. Розвиток соціології в період середньовіччя. Передумови появи соціології як самостійної науки.

О. Конт — засновник соціології. Обґрунтування О. Контом необхідності науки про суспільство. Позитивістська соціологія О. Конта. Еволюціоністська соціологія Г. Спенсера. Марксистська соціологія, її особливості. Розвиток соціології Е. Дюркгеймом.

Основні течії у натуралістичній соціології (органіцизм, соціальний дарвінізм, географічна школа, психологічний напрям у соціології тощо). Розуміюча соціологія М. Вебера.

Емпірична соціологія, зміст основних етапів її розвитку. Концепція наукового менеджменту. Технократичні концепції. Теорії індустріального та постіндустріального суспільства. Теорії структурно-функціонального аналізу. Теорії соціального конфлікту. Теорія символічного інтеракціоналізму. Етнометодологія. Основні напрями сучасної соціології.

Тема 3. Становлення і розвиток соціологічної думки в Україні

Витоки української соціології, її характерні риси. Місце творів І. Вишенського у розвитку протосоціології. Вплив творчості Г. Сковороди на становлення української протосоціології. Соціологічні погляди С. Подолинського, М. Драгоманова, Ф. Вовка, І. Франка, Б. Кістяківського, С.

Дністрянського, М. Туган-Барановського. Внесок М. Грушевського у подальший розвиток української соціології. Соціологія радянського періоду та її криза. Основні напрями та проблеми розвитку новітньої української соціології.

Тема 4. Особистість у системі соціальних зв'язків

Сутність, спільність та відмінність понять “людина”, “індивід”, “особистість”. Особистість як об’єкт і суб’єкт соціальних відносин. Соціологічні підходи до вивчення особистості та її ролі в суспільстві.

Соціологічна структура особистості. Соціальний статус та соціальні ролі особистості. Проблеми соціалізації особистості в умовах ринкових відносин. Соціальна спрямованість особистості у сучасному суспільстві.

Змістовий модуль II. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії

Тема 5. Суспільство як соціальна система, його соціальна структура

Суспільство як соціальна система та соціальне явище. Основні теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільства. Основні ознаки суспільства і типологія суспільств. Особливості розвитку сучасного українського суспільства.

Соціальна структура суспільства, її складова. Група як складова соціальної структури суспільства. Класифікація груп. Соціальні відносини, їх роль у формуванні соціальної структури. Поняття та функції соціальних інститутів у життєдіяльності суспільства.

Сутність теорії соціальної стратифікації. Теорія соціального статусу в концепції соціальної стратифікації.

Соціальна мобільність та її види. Сутність процесу маргіналізації, особливості його в Україні. Трансформація соціальної структури українського суспільства.

Тема 6. Соціологія культури

Об’єкт та предмет соціології культури. Соціальна сутність культури. Основні функції культури.

Структурні елементи та форми культури. Норми та цінності як структурні елементи культури. Система цінностей сучасної молодої людини.

Фізична культура і спорт як соціальний інститут. Формування гендерної культури засобами спортивної діяльності. Культура тренування тіл та спортивні змагання: гендерний вектор.

Тема 7. Економічна соціологія як наука.

Об'єкт та предмет економічної соціології, її місце у загальній системі соціологічного знання. Взаємозв'язок економічної та соціальної сфер суспільства.

Поняття «економічна діяльність» як основа задоволення матеріальних потреб людини. Економічний і соціологічний підхід до проблеми раціональності. Основні характеристики економічного інтересу: суб'єктивні, об'єктивні, загальні, особливі, приватні.

Сутність соціального механізму економічного розвитку. Економіка як соціальний інститут, його функції.

Соціальна структура сучасної економіки України. Соціальний аспект проблеми зайнятості та безробіття в ринкових умовах.

Тема 8. Політична соціологія

Соціально-політична сфера суспільства. Об'єкт та предмет соціології політики. Політична структура суспільства.

Соціологія політики про взаємодію соціальних спільнот, політичних інститутів, суспільні громади. Політична влада та політичний вплив у суспільстві. Соціологія політичних партій, громадських об'єднань та рухів, соціологія представницьких інститутів держави.

Політичні інститути. Політична культура та мотиви соціально-політичної поведінки. Соціально-політична криза. Поняття громадської думки, специфіка її соціологічного аналізу.

Тема 9. Організація соціологічних досліджень, методи збирання та аналізу соціологічної інформації

Поняття соціологічного дослідження, його завдання. Методологія, методика та технологія соціологічного дослідження. Види соціологічного дослідження, їх призначення. Функції соціологічного дослідження. Програма соціологічного дослідження, її структура.

Поняття проблеми, значення її формулювання та обґрунтування в організації проведення соціологічного дослідження. Мета і завдання соціологічного дослідження.

Роль гіпотез в організації соціологічного дослідження, їх види. Генеральна та вибіркова сукупність, порядок їх визначення. Методи аналізу соціологічних документів. Соціологічне спостереження, його види. Експеримент, його види. Призначення соціального експерименту.

Соціологічне опитування, його різновиди.. Запитання в анкеті, порядок їх формування та види. Анкетування, структура анкети. Вимоги до анкетера. Інтерв'ю, його види. Професійна атестація як різновид соціальної експертизи, її функції. Тестування, його призначення. Види тестів.

2.3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМ 3 КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ»

Змістовий модуль I. Місце та роль соціології в суспільстві та системі суспільствознавства

Тема 1. Соціологія як наука, об'єкт, предмет, структура та функції соціології

Після вивчення теми студент повинен

знати:

- специфіку вивчення суспільства соціологічною наукою, її відмінність від інших соціальних наук;
- основні структурні елементи і рівні соціологічного знання;
- основні риси, що характеризують специфіку ключового поняття соціології “соціальне”;
- сутність та специфіку дії соціальних законів, співіснування соціальних явищ, тенденцій розвитку, залежності між соціальними явищами, а також основні категорії, якими оперує соціологія;

уміти:

- охарактеризувати основні риси об'єкта і предмета соціології й схематично зобразити структуру соціологічного знання;
- розкрити суть методу (методів) та прийомів соціологічного вивчення соціальної реальності;
- пояснити суть основних функцій соціології та їх взаємодію;
- охарактеризувати зв'язки соціології з іншими суспільними науками.

Основні ключові поняття та терміни: соціологія, об'єкт соціології, предмет соціології, фундаментальна соціологія, теоретична соціологія, прикладна соціологія, емпірична соціологія, соціальний закон, соціологічне знання, занальносоціологічна теорія, спеціальні соціологічні теорії, галузеві соціологічні теорії, категорії соціології, методи соціології, функції соціології, структура соціологічного знання.

Приступаючи до вивчення даної теми, слід перш за все з'ясувати, що являє собою соціологія як наука. Її поява як самостійної науки була зумовлена розвитком суспільства й суспільствознавства наприкінці XVIII — на початку XIX ст. У цей час світ зазнав глибоких соціальних змін, пов'язаних з переходом від традиційного до сучасного індустріального суспільства. Нові форми економічного та політичного життя вимагали конкретного наукового аналізу. Виникла потреба переходу від загальних абстрактних філософських роздумів про суспільство до позитивної науки про суспільство як живе функціонуюче утворення.

Оскільки тоді точні наукові методи розроблялися й використовувалися головним чином природознавством, то й соціологія опинилась під його впливом. Її становлення проходить під загальним прапором позитивізму. У становленні соціології можна виділити ряд етапів.

Перший етап пов'язаний з іменами О. Конта, Г. Спенсера і К. Маркса. Засновником соціології був французький вчений Огюст Конт (1798–1857). Він вважав, що соціологія (яку він спочатку називав “соціальною фізикою”) має запозичувати у природничих наук об'єктивність, доказовість, здатність піддаватись перевірці.

Другий етап відбувається на зламі XIX і XX ст., коли усвідомлюється обмеженість абстрактно-теоретичних методів пізнання, що панували на першому етапі, і постає питання про виділення соціології в самостійну науку. Найбільш яскравими представниками соціології у цей час є М. Вебер, Г. Зіммель, Е. Дюркгейм, які вважали, що закони суспільного розвитку принципово відмінні від законів природи і соціологічні методи пізнання є своєрідними.

Третій етап починається з другої половини XX ст. У цей період усвідомлюється необхідність синтезу теорії та практики, стрімко розвиваються спеціальні соціологічні теорії, тривають пошуки загальної теорії. Значний внесок у розвиток соціології на цьому етапі зробили американські соціологи Г. Парсонс, Р. Мертон та інші.

Термін “соціологія” походить від двох слів: латинського *societas* — суспільство та грецького *logos* — слово, вчення, тобто соціологія — це наука про суспільство. Дуже важливо провести чіткий розподіл між об'єктом і предметом соціології. **Об'єктом** соціологічного пізнання виступає вся сукупність властивостей, зв'язків і відносин, котрі носять назву соціальних. Соціальні зв'язки, соціальна взаємодія, соціальні відносини і спосіб їх організації є об'єктами соціологічного дослідження. **Предметом** соціології виступає результатом дослідницьких дій і не може бути визначений однозначно. Справа не тільки в тому, *що* вивчає наука, важливо зрозуміти, *як* вона це робить. Саме відповіді на ці різні запитання *що* і *як* характеризують відмінність між об'єктом та предметом науки. Питання про предмет науки — це визначення характерного саме для цієї науки кута погляду на об'єкт.

Соціологічні знання — це єдність теорії та соціальної практики. Теорії та концепції, розроблені на найвищому рівні у сфері формування знань про соціальну реальність, становлять теоретичну фундаментальну соціологію. Емпірична соціологія вивчає, аналізує та узагальнює соціальні факти. Вона використовує методи конкретних соціологічних досліджень (опитування, спостереження, аналіз документів).

Теоретична соціологія — це багатоманітні концепції, що розглядають різні аспекти соціального розвитку суспільства, а саме: всю сферу соціального життя — соціальні спільноти, соціальні відносини, процеси, інститути. Інакше кажучи, соціологічна теорія охоплює, на високому рівні абстрагування, причинні зв'язки у розвитку соціальних явищ, описує соціальні взаємозв'язки у загальному вигляді. Є багато концепцій розвитку суспільства, тому теоретична соціологія — це велика кількість усіляких течій, шкіл, напрямків, які по-своєму, зі своїх методичних позицій пояснюють специфіку розвитку суспільства.

Спеціальні соціологічні теорії — це галузі соціологічного знання,

які мають предметом дослідження відносно самостійні, специфічні підсистеми суспільного в цілому, і різних соціальних процесів (наприклад, соціологія соціальних груп, соціологія освіти, соціологія політики, соціологія сім'ї, соціологія культури, соціологія управління та праці тощо).

Прикладна соціологія — практична частина соціологічної науки. Прикладна соціологія являє собою єдність конкретних соціологічних досліджень і спеціальних соціологічних теорій. У цьому виявляється єдність емпіричного та теоретичного, яка становить фундамент кожної науки. Прикладна соціологія має свої категорії, які у загальному та концентрованому вигляді відображають соціальну дійсність, а також методи дослідження: опитування, спостереження, аналіз документів тощо. Кожна наука, досліджуючи певну сферу життя, виробляє і свій специфічний метод дослідження, яким вона користується поряд із загальнонауковими методами, притаманними й іншим наукам. Якщо визначення предмета соціології дозволяє отримати відповідь на запитання: “що вивчає ця наука?”, то характеристика її **методу** повинна дати відповідь на запитання: “як, яким чином соціологія підходить до вивчення суспільства?”

Закони, що:

- *встановлюють зв'язок між соціальними явищами;*
- *фіксують причинний зв'язок між соціальними явищами та процесами;*
- *констатують співіснування соціальних явищ;*
- *стверджують можливості або ймовірність зв'язків між соціальними явищами;*
- *обумовлюють тенденції соціального розвитку та зміни.*

Категорії соціології — це певна сукупність загальнонаукових і специфічних понять, що їх вона використовує в теоретичній, дослідницькій і практичній соціальній діяльності. Призначення категорій як основних понять полягає у фіксації і правильному (науковому) визначенні різних істотних властивостей соціальної реальності, а також зв'язків і відношень між властивостями процесів, які відбуваються.

Основними категоріями соціології як науки та практики є такі: *суспільство, соціальна група, соціальна інституція, соціальний процес, соціальні відносини, соціальна взаємодія, соціальний мотив, соціум, соціальний поділ праці, соціальний конфлікт, соціальна роль, особистість, соціальний клас, соціальна рівновага, соціальний досвід, соціальний розвиток, соціальна стратифікація, соціальний контроль, соціальна зміна, рольовий конфлікт, соціальний статус тощо.*

Оволодіння категоріями соціології передбачає не тільки розуміння того конкретного, про що йдеться, а й вміння за певних конкретних умов використовувати відповідні категорії у соціологічному дослідженні і в соціальній життєдіяльності людини, у практичній роботі, а також вірне розуміння доречності, доцільності й плідності використання певних категорій у системі певних зв'язків та умов під час розв'язання тих чи інших завдань і соціальних проблем. Таким чином, тільки глибокі знання

загальнонаукових і соціальних законів та закономірностей, основних категорій і понять соціології, вміння використовувати їх у конкретних умовах під час розв'язання певних завдань і проблем забезпечують ефективну діяльність людей у процесі соціальної взаємодії.

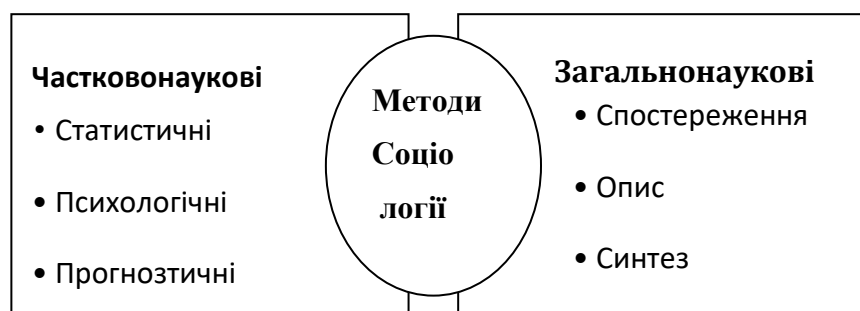
Методи соціології – це правила соціального пізнання, технологічний принцип вивчення об'єкта чи його предметних галузей

Вимоги та особливості:

- науковий метод повинен відповідати природі об'єкта, що вивчається;
- підхід до будь-якого соціального явища як до елемента суспільства і через саме суспільство, розгляд якого як частини функціонуючої соціальної системи

Метод

- структурно-функціонального аналізу;
- системного аналізу;
- статистичного аналізу;
- порівняльно-історичний;
- збору та аналізу соціологічної інформації

Соціологія як самостійна наука виконує ряд функцій:

- 1) **гносеологічні (теоретико-пізнавальні);**
- 2) **соціальні функції.**

До **гносеологічних функцій** соціології належать теоретико-пізнавальна, критична функції, які забезпечують найповніше й конкретне пізнання тих чи інших явищ і процесів соціального життя.

Теоретико-пізнавальна функція соціології полягає у тому, що вона забезпечує здобуття й нагромадження знань про суспільство, його соціальні відносини, систематизацію цих знань і на цій основі — створення соціальних теорій та концепцій. Реалізуючи **критичну функцію**, соціологія, з одного боку, обґрунтовує і показує все те позитивне, що можна і треба зберігати, зміцнювати, розвивати й використовувати, з іншого — виявляє і висвітлює те, що є негативним, віджилим, що справді вимагає радикальних змін або повного усунення із суспільного життя.

Що стосується **соціальних функцій**, то вони повинні забезпечити надійну інформацію про різноманітні соціальні процеси та явища, про зміни соціальної структури, сім'ї, національних відносин та ін.

Інформаційна функція — це отримання та систематизація інформації про реальний стан соціальних відносин, явищ і процесів, про їхній розвиток та взаємозв'язки.

Прогностична функція соціології виявляється у формуванні соціальних прогнозів розвитку соціальних явищ і процесів. Соціальні прогнози можуть бути короткостроковими або довгостроковими. В соціальній практиці використовуються частіше короткострокові прогнози розвитку соціальних об'єктів та суб'єктів.

Світоглядна функція соціології виявляється у використанні справді конкретних вивірених кількісних та якісних показників і фактів соціального життя людини і суспільства, що тільки й здатні переконати в чомусь сучасну людину, сформувані в її свідомості не тільки систему знань про суспільство, а й розуміння своїх власних місця, ролі та відповідальності в даному суспільстві. Саме тому світоглядна функція соціології є, в основному, соціологічною.

План

1. Поняття соціології, її об'єкт і предмет.
2. Методологічні підходи до соціологічного вивчення суспільства.
3. Структура й функції соціології.
4. Соціологія в системі суспільних наук.

Теми для доповідей

1. Соціологія: що вона вивчає.
2. Суспільство як об'єкт дослідження соціології.
3. Дискусії в суспільній науці про предмет соціології.
4. Соціальні закони, категорії та поняття соціології.
5. Структура і рівні соціологічного знання.
6. Місце соціології в системі суспільствознавства, її зв'язок з іншими науками.

Завдання і вправи

1. У підручнику “Соціологія” П. Смелзера дається таке визначення соціології: “Якщо коротко, соціологію можна визначити як наукове вивчення суспільства”. Поясніть, що мається на увазі, коли йдеться про наукове вивчення суспільства?
2. Намалюйте схему структури соціологічного знання.

3. Під структурою соціологічного знання розуміють:

- а) орієнтацію соціологічного дослідження;
- б) рівні соціологічного пізнання;
- в) ступінь узагальнення соціологічного знання;
- г) певним чином упорядковану систему знань про суспільство як динамічно функціонуючий соціальний організм.

4. Теоретична соціологія відрізняється від прикладної:

- а) за метою, яку ставить перед собою соціологія;
- б) методом дослідження;
- в) об'єктом дослідження.

5. Яке з положень найбільш вірно визначає місце соціології в системі суспільних наук?

- а) соціологія є складовою соціальної філософії;
- б) це самостійна наука, яка має свій науковий інструментарій;
- в) соціологія не може існувати без висновків інших наук.

Питання для самоперевірки

1. Що є об'єктом соціології?
2. Що становить предмет соціології?
3. В чому полягає сутність "соціального" як провідної соціологічної категорії?
4. Які структурні рівні соціологічної системи знань?
5. Які основні функції соціології?
6. Соціальні закони, їх класифікація.
7. Методи соціології.
8. Яке місце займає соціологія серед інших суспільних наук?
9. Роль та завдання соціології в соціальному реформуванні українського суспільства.

Література: основна [2; 20; 44; 69; 72];
додаткова [51; 56; 65]

**Тема 2. Історія становлення та розвитку соціології
в країнах Західної Європи, США**

Після вивчення матеріалу студент повинен
знати:

- об'єктивні чинники, які обумовили появу нового напрямку наукового знання - соціології;

- основні соціологічні погляди Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, М. Вебера, К. Маркса та інших представників класичної соціології;
- особливості й етапи розвитку соціологічної думки в Україні;
- наукові ідеї українських соціологів ХІХ — початку ХХ ст.;
- представників новітньої української соціології;

уміти:

- пояснити роль О. Конта й Г. Спенсера у становленні соціології;
- проаналізувати позитивні сторони доктрини людських відносин Е. Мейо;
- дати оцінку таким основним школам і напрямам західної соціології, як аналітична школа, Чиказька школа, німецька соціологічна школа, структурний функціоналізм, неофункціоналізм, символічний інтеракціонізм, феноменологія, етнометодологія, структуралізм і технократизм;
- розкрити зміст основних етапів розвитку західної та української соціологічної думки;
- визначити значення американської й західноєвропейської соціології у становленні й розвитку соціології в Україні;
- з'ясувати основні завдання, що постали на початку ХХІ ст. перед вітчизняною соціологією.

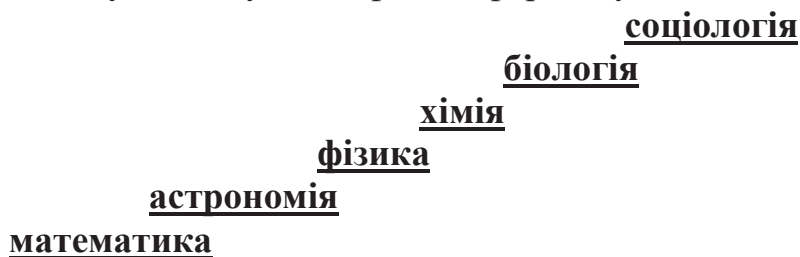
Основні ключові поняття та терміни: соціальне знання, соціологічна думка, протосоціологія, контівська ієрархія наук, соціальна динаміка, соціальна статистика, соціальний факт, індустриальна соціологія, функціоналізм, феноменологічна соціологія, етнометодологія, структуралізм, постструктуралізм, технократизм, органічна школа в соціології, Чиказька школа, символічний інтеракціонізм, футурологія, конфліктологія.

При вивченні цих тем слід звернути увагу на те, що корені соціологічної науки сягають часів античності — ідей Платона й Аристотеля, Геродота та інших, а далі — на ту “протосоціологію”, яка викристалізувалась у соціально-філософських роздумах Т. Мора й Н. Макіавеллі, Б. Спінози й Г. Гроція, Т. Гоббса й Дж. Локка, А. Сміта й Ш. Монтеск’є та багатьох інших мислителів минулого.

Проте у вигляді окремої світової галузі соціологія виникає лише у першій половині ХІХ ст. під впливом епохальних зрушень у соціальному бутті, що отримали найменування революцій: політичної, економічної, інтелектуальної. Радикальна природа цих змін — новий соціальний порядок, демократизація, бюрократизація державного управління, індустриалізація, урбанізація, секуляризація, раціоналізм і гуманізм, які стали могутніми чинниками, під впливом котрих склалася соціологія.

Огюст Конт (1798 — 1857) увійшов в історію науки як засновник філософського позитивізму та соціології. Вже самим терміном “позитивний” (“позитивізм”) О. Конт протиставляє свою філософію й соціологію старим (“негативним”) уявленням. Інакше кажучи, поняття “позитивне знання” (пізнання) є строго науковим, на відміну від спекулятивного, метафізичного,

абстрактного, аморфного, неконструктивного та ін. Конт вводить так звану лінійну систему класифікації форм наукового знання:

Контівська ієрархія наук

Залежність однієї науки від іншої зумовила появу соціальної фізики — соціології. О.Конт не лише вводить новий термін, а й розробляє досить повну систему соціологічного знання, окреслює предмет структуру, визначає пізнавальні засоби й можливості нової науки. Він виступає за необхідність створення “позитивної соціології як науки, що спирається на дані спостереження, експерименту, порівняльного та історичного методів.

Етапи становлення та розвитку західної соціології (хронологічні рамки, основна характеристика)

Перший (етап протосоціології) від античності до О. Конта. Формування уявлення подібності й різниці між законами природи й законами суспільства, розробка концептуальних засад політичної, цивільної та економічної теорії; знання про суспільство поступово набирає секулярних форм, формується концепція громадянського суспільства, розбудовуються емпіричні підвалини соціологічного знання

Другий з 30–40-х років до кінця XIX ст. Зародження й початковий розвиток академічної соціології

Третій кінець XIX ст. – 20-ті роки XX ст. Інституціоналізація соціології як навчальної дисципліни; загальносоціологічні дослідження поєднуються з емпіричними дослідженнями, які набувають інтенсивного розвитку. Розглядаючи сучасні соціологічні концепції, слід насамперед звернути увагу на те, що розвиток соціології в XX ст. багато в чому виходить із принципів, що були розроблені М. Вебером і Е. Дюркгеймом. Новітній період розвитку соціології характеризується виникненням багаточисельних шкіл і напрямків, кожний з яких по-своєму унікальний і вимагає дуже уважного й серйозного ставлення до себе, бо розкриває перед нами ту чи іншу перспективу розгляду суспільства. Серед різних шкіл соціології XX ст. найчастіше виділяють чотири напрями, чотири наукові парадигми: емпіричну соціологію, функціоналістську соціологію, конфліктологічні теорії та символічний інтеракціонізм.

План

1. Становлення і розвиток класичної соціології.
2. Сучасна західна соціологія: основні напрями й проблеми.
3. Соціологічні ідеї представників української суспільної думки другої половини XIX — початку XX ст.

Теми для доповідей

1. Соціологічна концепція Е. Дюркгейма.
2. Соціологія М. Вебера.
3. Соціологія П. Сорокіна.
4. Соціологічні погляди І. Франка.
5. М. Грушевський і українська соціологія.
6. М. Драгоманов як соціолог.
7. Основні досягнення емпіричної соціології ХХ ст.
8. Найбільш впливові сучасні напрями соціологічної теорії.

Завдання і вправи

1. Проаналізуйте основні соціологічні поняття Ф. Тьоніса.
2. В чому полягає суть “розуміючої соціології”?
3. Яке місце займала “аналітична школа” в соціології ХХ ст.?
4. Які є відмінні риси Чиказької школи?

Питання для самоперевірки

1. Які основні історичні стадії розвитку соціології?
2. У чому полягає сутність позитивістської соціології О. Конта?
3. Якими є основні ідеї соціології Г. Спенсера?
4. У чому сутність та значення для науки соціологізмів Е. Дюркгейма?
5. Основний зміст “розуміючої соціології” М. Вебера?
6. Основні особливості американської соціології.
7. У чому сутність “теорії людських відносин” Е. Майо?
8. Зміст та значення в соціології теорії “ієрархії потреб” А. Маслоу.
9. У чому полягає сутність концепції структурного функціоналізму Толкотта Парсона?
10. Сутність, місце та роль біхевіоризму.

Література: основна [2; 8; 18; 26; 30; 56; 59; 64; 68]
додаткова [10; 14; 22; 34; 38; 47; 57]

Тема 3. Соціологічна думка в Україні

Після вивчення матеріалу студент повинен

знати:

- історичне значення соціально-політичних поглядів Київської Русі, філософсько-суспільні твори мітрополита Іларіона, літописця Нестора, князя Володимира;
- суспільних діячів та їх погляди в період відсутності національно-територіальної цілісності ХІУ-ХУІІ ст.;

- погляди на державу та збереження мови та православ'я в Україні у полемічній літературі, історію виникнення Київо-могилянської академії, суспільні ідеї П.Могили про соціально-економічне та політичне становище в Україні;
- ідеї Ф. Прокоповича та його політико-правові ідеї. Соціалістичні концепції Г. Сковороди та їх вплив на розвиток соціологічної теорії;
- погляди Кирило-мефодіївського товариства, ідеї славянофілів, ліберально-демократичний та революційно-демократичний напрямки в суспільно-політичній думці України. Проблеми української соціології кін. ХІХ – поч. ХХ ст.
- **уміти:**
  - характеризувати особливості формування соціальних вчень у Київській Русі,
  - аналізувати соціально-політичних концепцій представників Києво-Могилянської академії.
  - дати оцінку суспільно-політичним концепціям литовсько-польської доби,
  - визначити наукові ідеї представників просвітницької інтерпретації суспільного договору та природного права в Україні у ХУІІІ ст.,
  - розкрити сутність української соціологічної проблематики, звернув увагу на роль прогресивної інтелігенції, що формувала українську соціально-політичну та соціологічну думку в Україні на зламі ХІХ - поч.ХХ ст.

Основні ключові поняття та терміни: *самостійність Русі, моральні принципи, настанови, демократизм, справедливість, соціальний розвиток освіти і виховання, національний патріотизм, рівність між людьми, права людини на щастя та свободу, конституційне право людини та суспільства, самоврядування, національне визволення, якісні характеристики української нації.*

При вивченні теми, перш за все, необхідно звернути увагу на особливості формування соціальних вчень у Київській Русі: на соціальні вчення київського митрополита Іларіона, літописця Нестора і князя Володимира Мономаха. Засвоївши сутність вчень мислителів Київської Русі, слід перейти до розгляду сутності соціально-політичних концепцій представників Києво-Могилянської академії. При вивченні соціально-політичних концепцій, які існували в Києво-Могилянській академії, необхідно звернути увагу на вчення П.Могили, Ф.Прокоповича.

Особливе місце при вивченні соціально-політичної спадщини займає вчення Г. Сковороди. У зв'язку з цим слід звернути увагу на вчення про ідеальне суспільство, про сутність людини та сенсу її життя. Розглядаючи вчення епохи Просвітництва в Україні необхідно приділити увагу інтерпретації концепцій суспільного договору і природного права (Я.Козельський, В.Капніст та ін.). При цьому визначити, які погляди мислителів інших країн вплинули на створення даної концепції і чому.

Вивчаючи основні напрями розвитку суспільно-політичної думки в Україні ХІХ - початку ХХ ст., перш за все, слід зрозуміти погляди на суспільство М.Максимовича. З'ясувавши сутність його концепції, доцільно

перейти до розгляду вчень ліберально-демократичного (В.Антонович, М.Драгоманов, П.Куліш та ін.) та революційно-демократичного (Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка та ін.) напрямів.

Важливе місце у спадщині суспільної думки в Україні другої половини XIX - початку XX ст. займають проблеми теоретичної соціології М. Ковалевського. Тому, при вивченні його спадщини, необхідно звернути увагу на сутність вчення про соціально-політичні явища.

Вивчаючи проблему національного відродження на початку XX ст., слід зупинитися на поглядах В.Винниченка, М.Грушевського, Н.Хвильового.

При вивченні даної теми слід звернути увагу на рекомендовану літературу, що надається робочою програмою.

План

1. Протосоціологічні ідеї українських мислителів.
2. Формування української соціології в XIX- на поч. XX ст.
3. Особливості розвитку вітчизняної соціології в XX - на поч. XXI ст.

Теми для доповідей

1. Розвиток соціальної думки в Київській Русі.
2. Полемічні погляди Івана Вишенського.
3. Вчення просвітників про державу і суспільство.
4. Українська ідея М. Грушевського

Завдання і вправи

1. М. Драгоманов прямував у руслі класичної європейської традиції, яку репрезентував позитивізм. Водночас він пропонував власні оцінки й ідеї в площині соціального пізнання, критикував слабкості органістичної теорії. На важливості яких чинників у аналізі соціальних фактів наголосив учений? Дотримуючись позитивістської інтерпретації суспільного розвитку як закономірного процесу, що має певну логіку, Драгоманов цю логіку обґрунтовував ідеєю соціального прогресу. Який зміст український соціолог вкладав у розуміння прогресу?
2. Головна соціологічна праця М. Грушевського “Початки громадянства (генетична соціологія)” була присвячена центральній проблемі тогочасної соціології — висвітлювала причини й фактори створення соціальності, виникнення й існування людського суспільства. Які основні тенденції, на думку вченого, домінують у суспільному розвитку?
3. М. Грушевський був одним із небагатьох громадських діячів революційних часів початку XX ст., який прагнув розробити наукові засади політичної соціології. На врахування яких чинників суспільної організації тих часів спиралися його проекти соціального й національного будівництва в Україні?

4. У своїх працях Б. Кістяковський велику увагу приділяв аналізу основних понять соціальних наук, обґрунтуванню наукових засад соціологічного дослідження. Які основні три умови для досягнення науковості в соціології запропонував учений?

5. Науковий аналіз, дослідження, аргументація В. Липинського були підпорядковані завданням політичної боротьби, обґрунтуванню певної громадянської позиції, ідеї. У цій площині вимальовується його концепція еліти. Еліта, або як писав український соціолог, “національна аристократія”, — це не просто привілейована група, а верства, що може організувати суспільство, створити і захистити національну державу. Без правлячої еліти немає держави. Дайте свій коментар цим словам В. Липинського.

Питання для самоперевірки

1. На які проблеми суспільного життя звертали увагу мислителі Київської Русі?
2. Розвиток суспільно-політичної думки в Україні у епоху Просвітництва?
3. Як розглядав суспільство Г.С.Сковорода?
4. Ліберально-демократичний та революційно-демократичний напрямки ХІХ ст. в Україні, їх представники та їх погляди.
5. Які проблеми теоретичної соціології знайшли відображення у вченні М.М.Ковалевського?
6. Суспільні погляди на державу, ідеї демократії в Україні поч. ХХ ст.

Література: основна [2; 20; 44; 69; 72];
додаткова [51; 56; 65]

Тема 4. Особистість у системі соціальних зв'язків

Після вивчення теми студент повинен

знати:

- специфіку соціологічного підходу до вивчення особистості;
- основні соціологічні концепції особистості та її структуру;
- соціальний зміст понять “соціальний статус” і “соціальна роль”;
- компоненти, етапи, основні підходи до визначення сутності соціалізації;

вміти:

- розкрити сутність соціологічної теорії особистості та її проблематику;
- охарактеризувати основні соціальні типи особистості та їхні характерні риси;
- розкрити сутність основних тенденцій взаємодії людини й суспільства у сучасних умовах.

Основні ключові поняття та терміни: *девіантна поведінка, індивід, інтеріоризація, потреби, рольовий набір, соціалізація, соціальний престиж,*

спрямованість особистості, статус здобутий, соціальні типи особистості, цінності, адаптація соціальна, агенти соціалізації, інтереси, особистість, рольовий конфлікт, санкції, соціальна роль, соціальний статус, статус аскриптивний (приписаний), структура особистості, ціннісні орієнтації.

Проблема вивчення особистості в соціології є однією з центральних, оскільки кожен студент для розуміння сутності соціальних явищ, системи взаємозв'язку повинен з'ясувати, чим зумовлені конкретні дії кожної людини. Індивідуальна поведінка, таким чином, представляє собою основу сприйняття життя всієї соціальної групи або суспільства.

На відміну від психології, соціологія розглядає людину не як неповторну індивідуальність, а в сукупності її соціально-типових якостей. Усі визначення особистості зумовлені двома протилежними думками стосовно її розвитку. З точки зору одних, кожна особистість формується та розвивається відповідно до її природних якостей та здібностей, і соціальне оточення при цьому відіграє дуже незначну роль. Представники іншої точки зору повністю спростовують природні внутрішні якості та здібності людини, вважаючи, що особистість — це деякий продукт, який повністю формується в ході соціального досвіду. Очевидно, що це — крайні погляди на процес формування особистості. Студенти, звичайно, повинні враховувати як біологічні особливості особи, так і її соціальний досвід. Разом із тим практика свідчить, що соціальні фактори формування особистості більш значущі. Можна погодитися з визначенням особистості, яке дав В. А. Ядов:

“Особистість — це цілісність соціальних якостей людини, продукт суспільного розвитку та включення індивіда в систему соціальних зв'язків у ході активної діяльності та спілкування”. Згідно з цим поглядом особистість розвивається із біологічного організму виключно завдяки різним видам соціального та культурного досвіду. Загальні соціальні умови існування активно впливають на якості особистості як об'єкта соціальних взаємозв'язків та їх діяльного суб'єкта. Важливим компонентом впливу на особистість виступають економічні відносини. В нашому суспільстві — це перехід до ринкової економіки, співіснування різних форм власності, загострення конкуренції на ринку праці тощо.

Соціокультурне життя суспільства, в тому числі політичні та ідеологічні відносини, теж виступає компонентом загальних соціальних умов, причому культура акумулює традиції, що склалися історично в даному суспільстві. Соціальна стратифікація та суспільний розподіл праці — це теж важливі елементи, які зумовлюють усі соціальні відносини.

Ще один компонент загальних умов існування особистості — рівень розвитку громадянського суспільства, соціально-політичний устрій, стан соціальних інститутів (наприклад, освіта). Ці найбільш важливі компоненти загальних соціальних умов детермінують специфічні соціальні умови буття людей.

Є ще дві важливі індивідуальні характеристики — стать та вік індивідів, стадії їхнього життєвого циклу. З цієї точки зору вони також мають соціальний еквівалент і повинні бути включені до схеми, тому що бути

чоловіком чи жінкою, перебувати в тій чи іншій стадії життєвого циклу означає виконувати різні соціальні функції.

Термін “людина” вживається як родове поняття, що вказує на приналежність до людського роду – вищої сходи розвитку живої природи на нашій планеті. Тобто це поняття вказує на якісну відмінність людей від тварин, (на людину – продукт природи) та служить для характеристики всезагальних, притаманних всім людям якостей і особливостей, що знаходить свій вияв у назві “*homo sapiens*”, або “людина розумна”

Термін “індивід” вживається у значенні “конкретна людина”, одиничний представник людського роду, коли необхідно підкреслити, що йдеться не про все людство загалом і не про будь-яку людину в ньому. Термін “особистість” служить для характеристики соціального в людині. Якщо “людина” — це перш за все продукт природи, то “особистість” — продукт суспільства. Термін “індивідуальність” означає те особливе і специфічне, що вирізняє одну людину з-поміж інших, включно з її природними і соціальними, фізіологічними й психічними, успадкованими та набутими якостями у процесі соціалізації особистості.

Соціалізація — це процес входження (включення) індивіда в соціум, що обумовлює зміни в соціальній структурі особистості. Останнє обумовлюється активністю людини та її здатністю не лише засвоювати при взаємодії з середовищем його вимоги (адаптація), але й змінювати це середовище, активно впливати на нього, визначити свій “життєвий світ”

Соціальна адаптація - пристосування індивіда до соціально-економічних умов; до рольових функцій, соціальних норм; до соціальних груп і соціальних організацій, які виступають в якості його життєвого середовища

Інтеріоризація - процес включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ людини. Характер переводу соціальних цінностей і норм у внутрішнє “Я”, який обумовлений структурою конкретної особистості, яка сформована минулим досвідом.

Екстеріоризація - об’єктивація внутрішнього світу людини у її поведінці, діяльності.

План семінарського заняття

1. Особливості соціологічного аналізу особистості.
2. Процес соціалізації особистості.
3. Соціальна структура особистості.
4. Особливості взаємодії людини й суспільства в сучасній Україні.

Теми для доповідей

1. Поняття про особистість та її соціальну структуру.
2. Природне і соціальне в людині.
3. Співвідношення понять “індивід”, “індивідуальність”, “особистість”.

4. Роль соціалізації у становленні особистості.
5. Соціальний статус і соціальні ролі особистості.
6. Соціальна типологія особистості.

Завдання і вправи

1. На власному прикладі розгляньте особистість як:
а) елемент соціальної системи; б) об'єкт суспільних відносин; складну систему; в) суб'єкт суспільних відносин.
2. Розташуйте потреби особистості згідно з концепцією А. Маслоу.
3. Перелічіть повний набір статусів у себе, своїх батьків і двох-трьох знайомих. Який список вийшов? Про що це свідчить?
4. Визначіть свій головний статус, головні статуси Ваших батьків і порівняйте їх між собою.
5. Назвіть соціальні ролі, які Ви виконували протягом свого життя. Опишіть, як впливала зміна Вашого статусу на виконання цих ролей.
6. Які етапи соціалізації ви можете виділити на своєму життєвому шляху? З'ясуйте, які соціальні властивості формування на кожному з цих етапів, проаналізуйте роль соціальних інститутів у формуванні цих властивостей.

Питання для самоперевірки

1. У чому сутність поняття особистості з точки зору соціології?
2. Визначте основні напрямки соціології особистості в сучасних умовах.
3. Що таке соціальний статус та соціальна роль? Як ці поняття пов'язані між собою?
4. Чи існують статуси в сучасному індустріальному суспільстві?
5. Яке значення має для соціології соціальна типологія особистості?
6. Розкрийте зміст соціальної активності особистості.

Література: основна [8; 10; 21; 36; 43; 47; 54; 55; 65; 79; 80; 82];
додаткова [1; 2; 7; 9; 20; 28; 29; 63; 66]

Змістовий модуль II. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії

Тема 5. Суспільство як соціальна система, його соціальна структура

Після вивчення теми студент повинен

знати:

- еволюцію уявлень про суспільство та його походження;

- особливості суспільства як сукупності історично сформованих способів і форм взаємодії й об'єднання (діяльності, відносин, поведінки, спілкування тощо) індивідів та їх груп;
- теоретичні підходи, які спеціалісти використовують при вивченні суспільства, його сутність, ознаки, типи тощо;
- специфіку соціологічного аналізу суспільства, основні поняття, якими оперує соціологія, досліджуючи суспільство;
- що таке соціальна структура суспільства, які її складові елементи і в яких ракурсах її вивчають соціологи;
- чому існує соціальна нерівність, чому одні групи в суспільстві багатші й могутніші, аніж інші;
- сутність соціальної стратифікації й причини існування різних типів стратифікаційних систем;
- який вплив має приналежність особистості до певних соціальних груп на її життєвий шлях та кар'єру;

вміти:

- пояснити основний зміст поняття “суспільство як соціальна система”;
- розкрити відмінність між термінами “суспільство”, “держава”, “країна”;
- аналізувати погляди зарубіжних і вітчизняних соціологів на сутність, основні засади функціонування й розвитку суспільства як соціального феномена;
- охарактеризувати процеси трансформації сучасного українського суспільства, джерела і види соціальних змін, що в ньому відбуваються;
- аналізувати процеси соціальних переміщень у сучасному суспільстві та їх рушійні сили;
- на практиці застосувати знання про соціальну структуру суспільства та соціальні переміщення при плануванні власної життєвої кар'єри, враховувати інтереси певних суспільних спільнот при прийнятті управлінських рішень.

Основні ключові поняття та терміни: протосуспільство, суспільство, традиційне (доіндустріальне суспільство), індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство, соціальні зміни, соціальний розвиток, структурні соціальні зміни, процесуальні соціальні зміни, функціональні соціальні зміни, мотиваційні соціальні зміни, цивілізація, соціальна структура, соціальна стратифікація, соціальна мобільність, соціальний статус, соціальна роль, соціальна група, еволюційні та революційні соціальні зміни, фактори соціальних змін, теорії соціальних змін (еволюційні, циклічні, функціоналістські, конфліктні), модернізація, органічна та неорганічна модернізація, соціальна система, писемне суспільство, дописемне суспільство, складне суспільство, просте суспільство, соціальна спільнота, соціальний інститут, соціальна організація, соціальний клас, вищий клас, середній клас, нижчий клас, маргінали.

Упродовж всієї історії соціології однією з найважливіших її проблем була проблема: що являє собою суспільство? Соціологія всіх часів і народів намагалася відповісти на запитання: яким чином можливе існування

суспільства? Які механізми соціальної інтеграції, що забезпечують соціальний порядок усупереч величезному розмаїттю інтересів індивідів і соціальних груп?

Соціологія по-різному тлумачить поняття “суспільство”. Е. Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну духовну реальність, яка основана на колективних уявленнях. За М. Вебером, суспільство — це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій. Американський соціолог Т. Парсонс визначав суспільство як систему відносин між людьми, основою якої є норми й цінності. З точки зору К. Маркса суспільство — це сукупність, що історично розвивається, відносин між людьми, які складаються в процесі їх спільної діяльності.

Зрозуміло, що в усіх цих визначеннях так чи інакше відбито підхід до суспільства як до цілісної системи елементів, що знаходяться в стані тісного взаємозв'язку. Такий підхід до суспільства називається системним. Основне завдання системного підходу в дослідженнях суспільства полягає в поєднанні різних знань про суспільство в цілісну систему, яка могла б стати теорією суспільства.

Суспільство складається з множини індивідів, їхніх соціальних зв'язків, взаємодії й стосунків. Та чи можна розглядати суспільство як просту суму цих елементів? Прихильники системного підходу до аналізу суспільства відповідають, що ні. З їхньої точки зору суспільство — це не сумативна, а цілісна система. Це означає, що на рівні суспільства індивідуальні дії, зв'язки й відносини створюють нову, системну якість.

Системна якість — це особливий якісний стан, який не можна розглядати як звичайну суму елементів. Суспільні взаємодії й відносини носять надіндивідуальний, надособистісний характер, тобто суспільство — це деяка самостійна субстанція, яка відносно індивідів є первинною. Кожен індивід народжується за певної структури зв'язків і відносин і в процесі соціалізації входить до неї.

Цілісній системі притаманна багатоманітність зв'язків, взаємодій та відносин. Найбільш характерними є корелятивні зв'язки, взаємодії та відносини, що включають координацію й субординацію елементів. Координація — це певна злагодженість елементів, той особливий характер їх взаємної залежності, який забезпечує збереження цілісної системи. Субординація — це підлеглість і сопідлеглість, що вказує на особливе специфічне місце, неоднакове значення елементів у цілісній системі.

План

1. Суспільство як цілісність. Ознаки суспільства.
2. Соціальна структура суспільства: параметри, характеристики, елементи.
3. Стратифікаційна система сучасного українського суспільства.
4. Соціальна мобільність, її види та закономірності.

Теми для доповідей

1. Суспільство як цілісна система, його характеристики.
2. Проблеми стабільності й розвитку суспільства.
3. Соціальні групи як об'єкти й суб'єкти соціальних взаємин.
4. Трансформація системи соціальних інститутів в сучасній Україні.
5. Студентство як соціально-професійна група та її роль в сучасному українському суспільстві.
6. Соціальні витоки середнього класу в Україні та його соціальна роль.
7. Соціальна мобільність у спорті.

Завдання і вправи

1. Доповніть цитати словами, яких бракує.

- 1) О. Конт вважав, що “суспільство — це функціонуюча система, заснована на _____”.
- 2) К. Маркс вважав, що “суспільство не складається з індивідів, а віддзеркалює систему їх _____ і _____ в яких ці індивіди знаходяться один до одного”.
- 3) Е. Дюркгейм вбачав у суспільстві _____ реальність, що заснована на _____ уявленнях.
- 4) Сучасний американський соціолог Н. Смелзер визначає суспільство як “об'єднання людей, що має певні географічні межі, спільну законодавчу систему та певну _____”.

2. Доповніть наступні таблиці, переліки тощо.

- 1) Підсистемами сучасного суспільства як цілісної динамічної системи є:
  - а) правова б) _____
  - в) економічна
  - г) _____
  - д) політична
  - е) _____
- 2) Основними критеріями типології суспільства є :а) _____ б) чисельність рівнів в) ступінь соціальної диференціації д) _____
- 3) Просте суспільство має наступні ознаки:
  - а) кровно-родові зв'язки в) _____
  - б) _____ г) відсутності класів і держави
- 4) Складне суспільство має наступні ознаки:
  - а) _____
  - б) соціальне розшарування
  - в) _____
- 5) Фактори, які впливають на процес соціальних змін:

- а) природне оточення г) події
б) _____ д) _____
в) _____ е) технології

3. Які системи соціальної стратифікації існували в Україні відкняжих часів? Охарактеризуйте їх.

4. Напишіть автобіографію й проаналізуйте її з наступних точок зору:

- в полі дії яких соціальних інститутів Ви перебували від народження?
- в чому виявлявся їх вплив на Вас?
- якою є система Ваших статусів та ролей, до якої соціальної страти Ви себе зараховуєте?

5. З представниками яких страт Ви зустрічалися, які особливості їхньої поведінки Ви могли б відзначити?

Питання для самоперевірки

1. У чому полягає суть поняття “суспільство”?
2. Чому суспільство — соціальна система?
3. Які характерні риси й особливості відзначають суспільство?
4. Які основні віхи становлення суспільства?
5. Що означає системний підхід до аналізу суспільства?
6. Якими характерними рисами наділені масові спільності?
7. Назвіть види соціальних груп.
8. Від чого залежить той чи інший тип соціальної структури?
9. Які характерні ознаки формування етнічної спільності?
10. Що ви розумієте під соціальною рівністю?
11. Які причини соціальної нерівності?
12. Що таке соціальна стратифікація?
13. Що означає соціальна мобільність в суспільстві?
14. Яку роль відіграє “середній клас” у стабілізації соціальної системи?
15. Що таке соціальні інститути?
16. Які функції виконує в суспільстві соціальна організація?
17. Які характерні риси еволюційного розвитку суспільства?
18. У чому полягає основний зміст теорії культурно-історичних типів суспільства?

Література: основна [28; 34; 35; 45; 53; 63; 67; 71; 76; 83; 86]
додаткова [4; 17; 21; 25; 30; 36; 43; 45; 46; 51; 60–62]

Тема 6 . Соціологія культури

Після вивчення теми студент повинен
знати:

- зміст поняття “культура”;
- співвідношення понять “культура” і “суспільство”;
- основні складники культури;
- основні види (форми) культури; характеризувати фізичну культуру і спорт як соціальний інститут;

уміти:

- розрізняти поняття “культура” і “цивілізація”;
- визначити предмет “соціологія культури”;
- аналізувати наявні в Україні субкультури.

Основні ключові поняття та терміни: культура, субкультура, елітарна культура, матеріальна, духовна, художня культура, нормативна культура, культурна дифузія, культурні універсалії, культурна соціалізація, цінності культури, цивілізація, культура суспільства, елітарна (висока) та народна (фольклорна) культура, етнокультурна, культурна революція, контркультура, відродження, масова культура, модернізм, негритюд, соціодинаміка культури.

Під час вивчення цієї теми необхідно усвідомити, що з виникненням соціології як науки виникають і специфічні питання щодо соціології культури: які закономірності розвитку культури? Чим пояснити розриви у поступовому розвитку історичних періодів? Через що гинуть і чому відроджуються окремі духовні компоненти, суттєві характеристики культури? Але для сучасної соціології акценти дещо змінилися. Традиційними є: роль звичаїв у передачі сукупного духовного досвіду, діалог і конфлікт культур, вплив культури на соціально-історичний процес, шляхи сучасної глобалізації культури.

Визначаючи поняття “культура”, сучасні дослідники, як правило, порівнюють її з сукупністю норм, цінностей та ідеалів, які виконують функції соціальної орієнтації у конкретному суспільстві. Це дозволяє визначити походження норм і стандартів, які конструюють культуру. Таким чином, зв'язки між суспільством і культурою розглядаються як багатомірні та взаємозалежні.

У найбільш методологічно впливових школах і напрямках сучасної соціології у межах структурно-функціонального аналізу формується метод системного підходу щодо суспільства. Сама система соціальної взаємодії розглядається як продукт культури. Вона поєднує в собі соціальні та соціетальні системи суспільства. На обох рівнях відокремлюються найважливіші сфери: економіка, яка виконує функцію адаптації, політика — ціледосягнення та культура — функція підтримки зразка взаємодій у системі.

Таким чином, культура вже не зводиться лише до морально-етичних характеристик, а аналізується у поєднанні традицій, зв'язків, норм і цінностей — духовного потенціалу та свободи вибору. Вона взагалі є окремою підсистемою (у “своїх” межах) і стоїть поряд з іншими сферами суспільного життя (економікою та політикою), у взаємодії з якими культура створює нові форми спільностей та визначає напрям їх подальшого розвитку.

У культурі кожної соціальної спільноти існують власні цінності. Поряд із ними — також загальнолюдські, які забезпечують цілісність розвитку суспільства. Цінності — це переконання щодо цілей, до яких індивід прагне, та основні засоби їх досягнення. Основна вимога до цих переконань — їх повинно поділяти все суспільство. В різних культурах під цінностями виступають різні переконання, але кожний соціальний устрій сам визначає свої цінності. Ця обставина зумовлює визначення цінностей як суспільних відносин.

Існують цінності — носії первинного смислу буття (свобода, віра, надія та ін.), які є загальнолюдськими (абсолютними). Інші цінності, такі як демократія, соціальна справедливість і т. ін., специфічно проявляються в тому або іншому суспільстві. Будь-які цінності завжди структуровані в кожному суспільстві (хоч і не однаково) та являють собою певну ієрархію. Поряд із такими ієрархіями суспільних цінностей діють загальнолюдські цінності. Структуровані цінності зумовлюються існуючою ідеологією держави, політичних партій, різноманітних організацій тощо. Можна також виділити групові цінності, які є каналами комунікації та взаємодії.

Нормами називають засоби, які регулюють поведінку індивідів і груп. Норми, як присутні в культурі суспільства, виробляються залежно від його соціальної структури, інтересів соціальних груп, систем суспільних відносин та уявлень членів суспільства про первинне, допустиме, можливе, бажане або навпаки. Можна сказати, що цінності обґрунтовують норми, завдяки чому вони разом створюють єдину ціннісно-нормативну структуру культури.

Соціологія культури — це одна з найважливіших галузей науки про суспільство, оскільки вона вивчає й аналізує найбільш складні й фундаментальні характеристики людини й суспільства, їхню здатність до ефективного матеріального й духовного розвитку.

Предметом соціології культури як наукової галузі є вивчення сутності, місця й ролі цілісної системи культури суспільства, закономірностей і випадковостей її виникнення й розвитку, явищ і процесів, конкретних матеріальних і духовних цінностей та діяльності людей з їх створення, накопичення, збереження, реалізації й передачі новим поколінням. Стрижнем предмета соціології культури є, безумовно, закономірності виникнення, функціонування й розвитку.

Основні групи закономірностей соціології культури суспільства, які поєднуються в п'ять основних груп:

- закономірності, що притаманні суспільству в цілому, в тому числі культурі.
- закономірності взаємозв'язку культури й системи відтворення матеріального життя суспільства.
- закономірності взаємозв'язку культурного життя з іншими сферами життєдіяльності людей.
- закономірності власного культурного життя, різних його аспектів.
- закономірності зв'язку різних рівнів організації культурного життя

Аналіз культури переконливо показує, що культура в житті суспільства виконує надзвичайно важливу роль, оскільки саме культура, тобто діяльність,

робить людину людиною, а суспільство — суспільством. Найяскравіше роль культури виявляється в її основних функціях.

Пізнавально-освітня функція — це:

- засвоєння надбань матеріальної й духовної культури;
- оволодіння рідною мовою й вивчення іноземних мов;
- вивчення літератури й мистецтва, їх розуміння;
- набуття досвіду самостійної творчості та ін.

Творення й відтворення культури, передача соціальної спадковості — це:

- творення й відтворення культурних цінностей (матеріальних і духовних);
- зберігання й передача соціальної спадковості;
- соціальна трансляція;
- застосування й удосконалення людського досвіду.
- оволодіння рідною мовою й вивчення іноземних мов;
- вивчення літератури й мистецтва, їх розуміння;
- набуття досвіду самостійної творчості та ін.

Регулятивно-аксеологічна функція — це:

- формування правильного розуміння цінностей і моралі;
- забезпечення відповідності особи соціальним нормам та ідеалам;
- регулювання повсякденної поведінки людини в усіх сферах соціального життя.

Об'єднувальна (соборна) функція — це:

- забезпечення цілісності суспільства;
- об'єднання людей на основі усвідомлення приналежності до єдиної нації, народу, держави;
- забезпечення наступності поколінь і культурно-історичної єдності суспільства.

План

1. Культура як соціальний феномен. Еволюція поняття культури.
2. Предмет соціології культури.
3. Функції соціології культури.
4. Нова соціально-культурна реальність в Україні.

Теми для доповідей

1. Поняття культури та його еволюція в ХХ ст.
2. Соціально-культурне середовище як фактор розвитку особистості.
3. Українське Відродження XVI–XVII ст. та що знаємо про нього.
4. Проблеми відродження національних духовних цінностей в сучасній Україні.
5. Культура спілкування в студентському середовищі та основні вимоги до неї.

Завдання і вправи

1. Попрацюйте 2–3 дні в бібліотеці й зробіть на семінарі з соціології огляд української наукової літератури, яка була опублікована з проблем соціології культури за останні 5 років.
2. Чому культуру називають формою суспільної свідомості, а не ототожнюють з нею?
3. Як ви розумієте твердження: “Культура є одним з найважливіших критеріїв економічного, політичного та духовного пільства. Вона служить характеристикою соціальної зрілості суспільної системи, її різних спільностей, а також надихає творчі можливості людини”? Як можна тлумачити це твердження з точки зору соціології?
4. Чому соціологія визначає сукупність символів та знаків культури суспільства як систему?
5. Чи впливають гендерні аспекти на стан розвитку фізичної культури і спорту, і якщо так, то яким чином, поясніть ?

Питання для самоперевірки

1. Порівняйте емоційні та раціональні складові системи культури.
2. Традиційну культуру іноді ототожнюють з народною через те, що традиційна вона за змістом, але народна — за суб’єктом. Що у них є спільним та чим вони відрізняються?
3. Чи є зміст, розуміння, інтерпретації суто культурним явищем, базовим компонентом взаємодії суспільства й культури?
4. Чи можна назвати культуру системою, яка самоорганізується, самовідновлюється та самозберігається? Тобто — самодостатньою?
5. Масова культура уніфікує, стандартизує ціннісно-нормативні структури суспільної свідомості. Деякі впливові соціологи об’єдналися під гаслом: “Назад до культури!” (Франкфуртська школа). Як ви до цього ставитеся? Може, є інші засоби та шляхи регуляції масової культури? Чи можливо це взагалі?

Література: основна [31; 32; 38– 40; 70];
додаткова [6; 11; 19; 37; 67]

Тема 7. Економічна соціологія

Після вивчення теми студент повинен

знати:

- систему знань з економічної соціології та їх твердження;
- соціальні й економічні закони;
- соціально-економічні закономірності;

- соціально-економічні відносини й проблеми;
- взаємозв'язок економічної соціології з іншими науками та її основні функції;

уміти:

- проводити обстеження й аналіз об'єктів економічної соціології;
- організовувати соціально-економічні дослідження;
- реалізувати результати досліджень економічної соціології.

Основні ключові поняття та терміни: економічна соціологія, теорія економічної соціології, об'єкт економічної соціології, предмет економічної соціології, соціально-економічні відносини, соціально-економічні проблеми, інтереси, цілі, праця, кваліфікація, економічна поведінка, економічна сфера, соціально-економічні цінності, функції економічної соціології, емпіричні дослідження економічної соціології, економічна культура.

Вивчаючи це питання, слід прийняти до уваги, що для характеристики економічних процесів та явищ у соціології використовується ціла система понять. Найширшим із них є поняття економічної сфери. Економічна сфера — це цілісна підсистема суспільства, що відповідальна за виробництво, розподіл, обмін та споживання матеріальних благ і послуг, необхідних для життєдіяльності людей.

Економіка як соціальний інститут суспільства тісно пов'язана з його соціальною структурою. Економічні відносини визначають положення соціальних груп, закріплюють їх глибинні соціальні зв'язки, визначають характер взаємодії. У цьому розумінні економіка характеризує основу суспільства, його міцність, сталість. Економічна соціологія являє собою міждисциплінарний науковий напрям, який інтегрує соціологію та економіку, вивчає дії економічних законів, закономірності розвитку економічних і соціальних відносин, життєдіяльність людей. Виникнення економічної соціології зумовлене соціальною потребою створення спеціального знання соціальних явищ і процесів, нагромадження спеціальних наукових ідей, концепцій, фактів і факторів, а також вироблення нових методів соціологічних досліджень.

Особливу роль у становленні економічної соціології відіграв розвиток емпіричних соціологічних досліджень, зокрема дослідження промислової соціології, теорії соціальної стратифікації й мобільності, соціології організації тощо. На становлення економічної соціології особливий вплив мали дослідження управління людським фактором, які ґрунтувались на людських відносинах. Економічну соціологію пов'язують також зі структурно - функціональним напрямом соціології, який розробили Т. Парсонс, Н. Смелзер, К. Девіс та ін. Цей напрям охоплює такі елементи як бізнес, ринок, адміністрація, конкуренція, інфляція тощо. Дослідження даного напрямку ґрунтувались на економічних методах і підходах, на соціологічному аналізі зв'язків економіки й суспільства. Водночас виникнення економічної соціології було підготовлено багатьма концепціями соціологічної теорії, зокрема теорії соціальної дії, ролей, особистостей, а також конкретними соціологічними дослідженнями.

Зміст основних функцій економічної соціології

Довідкова - вироблення відомостей про об'єкти, їхню структуру і діяльність.

Пізнавальна - визначення результатів обстеження й дослідження організаційної побудови об'єктів економічної соціології та процесів їхньої діяльності.

Інформаційна - вироблення відомостей про стан і процеси об'єктів економічної соціології.

Планова - надання відповідної форми завданням об'єктів економічної соціології.

Прогностична - вироблення і використання передбачень про стан і зміни об'єктів економічної соціології

Регулятивна - застосування механізмів регуляції стану й процесів об'єктивної економічної соціології

Аналітична - розчленування процесів і проблем на частини та їх дослідження.

Пояснювальна - розкриття певних речей або явищ із вказанням на їх ознаки й властивостей.

Контрольна - перевірка й оцінка стану і процесів об'єктів економічної соціології

План

1. Виникнення, становлення і розвиток економічної соціології.
2. Об'єкт і предмет економічної соціології.
3. Завдання і функції економічної соціології.
4. Приклади дослідження економічної соціології.

Теми для доповідей

1. Закономірності та закони економічної соціології.
2. Соціально-економічні відносини.
3. Соціально-економічні проблеми як предмет економічної соціології.
4. Організація соціально-економічних досліджень.

Завдання і вправи

1. Складіть схему структури соціальної сфери.
2. Розкажіть про концепцію формування економічної соціології Н. Смелзера.
3. Розкажіть, що розуміють під соціальною спрямованістю економіки.
4. Охарактеризуйте зв'язок економічної соціології з загальною соціологією.
5. Розкажіть про методи економічної соціології.

Питання для самоперевірки

1. Що таке економіка як соціальний інститут?
2. У чому полягає сутність соціології економіки?
3. Що таке теорія й методологія економічної соціології?
4. Що таке економічна культура?
5. Висвітліть зв'язок економічної соціології.

Література: основна [7; 9; 19; 23; 25; 41; 63; 66; 77; 84];
додаткова [3; 5; 13; 14; 39; 40; 44]

Тема 8. Соціологія політики

Після вивчення матеріалу студент повинен

знати:

- сутність та особливості соціології політики, її основні категорії;
- поняття “політичний суб’єкт”, його види;
- сутність поняття “політика”, “держава”, “громадянське суспільство”, “влада” та інші базові поняття;
- основні складові соціології політики;

вміти:

- аналізувати предмет, об’єкт соціології політики, її співвідношення з іншими науками;
- аналізувати специфіку основних політичних суб’єктів;
- характеризувати політичну сферу як простір, у межах якого здійснюється політика;
- розкривати сутність політичної влади, політичних партій та рухів, політичної системи, політичної соціалізації, держави тощо.

Основні ключові поняття та терміни: соціологія політики, об’єкт соціології політики, суб’єкт соціології політики, політичний суб’єкт, політична сфера, політика, держава, політична партія, громадська організація, влада, соціологія політичної свідомості та політичної поведінки, соціологія міжнародних відносин, соціологія політичних партій та рухів, соціологія держави, політична соціалізація, громадянське суспільство.

Під час вивчення цієї теми необхідно усвідомити, що соціологія політики — одна з важливих галузей (функціональна підсистема) соціології, яка пояснює такі явища, як боротьба за владу і здійснення влади, оскільки саме ці явища є сутністю політики. Але водночас соціологія політики — галузь політології, тому що головну увагу вона приділяє взаємозв’язку проблем політичної влади зі структурою і розвитком суспільства як єдиного цілого. Політика — це діяльність класів, соціальних груп, індивідів, яка проявляється у владних відносинах, тобто відносинах, спрямованих на завоювання, утримання перерозподіл і використання влади. Це впливає з

усталеного загальносоціологічного уявлення про владу як здатність (можливості) однієї частини суспільства пригноблювати іншу частину, нав'язувати їй свою волю, здійснювати певний вплив на її свідомість і поведінку з метою забезпечення власного інтересу і потреб, що за ним стоять. Що ж до політичної влади, ядром якої є держава, то ця влада спрямована на захист особистого (класового, групового, корпоративного) інтересу і спирається на систему інститутів.

Хоча політична влада, спираючись на систему інститутів на чолі з державою, вимагає організаційних дій, політичні відносини можуть носити як інституційний, так і неінституційний характер. Інститути, хоч вони й мають власні закони функціонування та еволюції, організовану людську діяльність, відіграють суттєву роль у політичному розвитку суспільства. Отже, говорячи про політику, ми так чи інакше повертаємось до неї як до людської діяльності, пов'язаної зі ставленням до влади.

Предметом соціології політики є соціальний механізм влади та її вплив у суспільстві на різних етапах його розвитку і функціонування. Саме вивчення механізму перетворення соціального в політичне, зокрема механізму формування із соціальної спільності політичного суб'єкта, відрізняє соціологію політики від інших політичних дисциплін. Завдання соціології політики полягає в конкретному аналізі змісту політики і політичної діяльності різних соціальних груп, у дослідженні характеру їх політичних інтересів, у вивченні політичних рухів, поведінки і свідомості мас. Соціологія політики вивчає сутність влади, її природу і прояви з погляду конкретної людини, а також соціальних груп, верств, громадських організацій та об'єднань. Саме тому для соціології політики предметом особливої ваги виступає розгляд особистості як суб'єкта політичного життя, бо кожна людина в суспільстві є і об'єктом, і суб'єктом політичних відносин.

Соціологи розглядають політику через призму аналізу соціальної структури і неформальних соціальних інститутів, громадської думки і поведінки, через дослідження особистості й малих груп. Вони звертають увагу на необхідність вивчення конфліктів і змін, а не тільки миру і стабільності; бюрократизму і процедури прийняття рішень, а не тільки органів управління та їх апарату; усіх громадських організацій і рухів, неформальних об'єднань, а не тільки політичних партій і профспілок, різноманітних засобів залучення мас до політики, а не тільки їх участь у виборах; політичних лідерів різних рівнів, а не тільки керівників держав; політичної культури і традицій, не тільки політичної ідеології; політичних систем і політичних режимів, а не тільки держав та їх форм. Соціологи внесли в дослідження політики такі поняття як роль, статус, позиція, цінність, очікування, орієнтація, інституціоналізація, соціалізація та ін.

Предметом вивчення соціології політики є такі питання:

- як соціальні процеси проявляються в соціальній структурі;
- які політичні дії необхідні для підтримки соціальної стабільності;
- як здійснюється інституціоналізація соціальних рухів;
- які соціальні підстави переходу від одного політичного ладу до іншого.

Зміст політичного життя становить особливу форму реалізації інтересів людей, класів, націй і тих, що їх представляють, партій і об'єднань за свідомим використанням важелів влади. Якщо соціальні групи, класи враховують об'єктивний хід історичного процесу, то політичні відносини даної суспільно-політичної системи розвиваються без соціальних потрясінь. Якщо ні — виникає велика вірогідність колізії та політичних конфліктів і конфронтації (аж до революцій як засобу розв'язання суперечки).

Таким чином, предметом соціології політики є політична свідомість людей і їхня політична поведінка, які втілюються у діяльність держав і суспільних інститутів, організацій, а також механізм впливу на процеси функціонування політичної влади. Найпростіше *соціологію політики можна визначити як дисципліну, котра вивчає взаємовідносини між суспільством і державою, між соціальним ладом і політичними інститутами*. Аналізуючи ідеальний об'єкт відносин неінституційного суб'єкта до інституційних об'єктів, соціолог виявляє стійкі уявлення індивідів (маси, еліти, у центрі й на місцях) про політику, державу, президента чи іншого голову держави, про існуючу політичну систему, її позитивні й негативні сторони.

План

1. Соціологія політики як галузь соціологічного знання.
2. Об'єкт і предмет соціології політики. Зв'язок соціології політики з іншими науками.
3. Політична влада.
4. Основні складові соціології політики.

Теми для доповідей

1. Соціологія політики як наука: об'єкт, предмет, структура.
2. Політика як соціальне явище.
3. Політична соціалізація особи.
4. Специфіка застосування соціологічних методів до вивчення політики.

Завдання і вправи

1. Поміркуйте, у чому відмінність між соціологією політики та політологією.
2. Що є предметом соціології політики?
3. У чому проявляється специфіка вивчення політики соціологією політики?
4. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що в широкому сенсі політологія включає політичну соціологію і вони тлумачаться як ціле та частка?

5. Американський соціолог С. Ліпсей стверджує, що рівень економічного розвитку впливає на рівень демократії й стабільності. Поміркуйте над цією залежністю. Чи можна простежити її в сучасній Україні?

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення категорії “політика”.
2. Що є предметом вивчення соціології політики?
3. Назвіть спеціалізовані розділи соціології політики.
4. Які питання охоплює соціологічна проблематика держави?
5. Назвіть основні типи й форми держав у історичному огляді.
6. У чому суть розвитку стадій політичних рухів?

Література: основна [1; 3; 5; 10–13; 37; 56; 58; 60; 61];
додаткова [15; 16; 41; 49; 51; 65]

Тема 9. Організація соціологічних досліджень, методи збирання та аналізу соціологічної інформації

Після вивчення теми студент повинен

знати:

- сутність соціологічного дослідження та його значення у житті сучасного суспільства;
- основні етапи й види соціологічних досліджень;
- суть підготовки, організації й проведення соціологічного дослідження;
- суть і особливості вибіркового методу в соціології;
- основні методи збору соціологічної інформації;
- основні способи узагальнення, аналізу та інтерпретації соціальної інформації;

вміти:

- обґрунтувати доцільність використання певного виду вибірки в соціологічному дослідженні;
- пояснити переваги й недоліки існуючих методів збору соціологічної інформації;
- проаналізувати загальні процедури обробки та інтерпретації соціологічних даних.

Основні ключові поняття та терміни: соціологічне дослідження, етапи соціологічного дослідження, види соціологічного дослідження, соціальний моніторинг, програма соціологічного дослідження, соціальна проблема, гіпотеза у соціологічному дослідженні, респондент, вибірка та її види, генеральна сукупність, вибіркова сукупність, методи соціологічних досліджень, аналіз документів, конвент-аналіз, методи опитування, соціологічне інтерв'ю, соціологічне спостереження, соціологічний експеримент.

Вивчаючи цю тему, слід звернути увагу на те, що соціологічні дослідження — своєрідна відзнака соціологів, що виділяє їх серед представників інших соціальних та гуманітарних наук. Оволодіння соціологічними методами вимагає від дослідника ґрунтовної професійно підготовки не тільки з соціологічних дисциплін, а також із соціальної філософії, психології, етнографії, але й, що зовсім не просто, особливо для гуманітаріїв, потрібні певні знання математики, статистичних методів, інформатики та ін. Що ж таке соціологічне дослідження? Це система логічно послідовних методологічних, методичних, організаційно-технічних процедур, яка передбачає отримання достовірних даних та фактів про явища чи процеси, що вивчаються, для їх подальшого використання в соціальному управлінні. Соціологічне дослідження містить у собі деякі елементи, що притаманні будь-якій науковій діяльності. По-перше, це об'єкт дослідження. У соціології об'єктом дослідження можуть бути будь-які процеси та явища соціальної дійсності (демографічні, екологічні, економічні, соціальні, міжнаціональні, сімейно-побутові та ін.). По-друге, це суб'єкт дослідження (соціолог-дослідник або група соціологів). По-третє, як будь-яке інше дослідження, соціологічне дослідження спрямоване на досягнення певної мети і вирішення конкретних завдань. По-четверте, це засоби, що застосовуються в дослідженні (технічні й організаційні). По-п'яте, це результати дослідження, зарадяких воно проводиться.

Основне завдання соціологічних досліджень — добування фактів про соціальну дійсність, її окремі явища, сторони. Соціальний факт — це певним чином фіксований, описаний фрагмент соціальної дійсності. Як же вибрати саме ті факти, які допоможуть знайти науково достовірну відповідь на запитання, що цікавлять дослідника, заохотять його до проведення дослідження? Для цього необхідно виокремити випадковий для явища, що вивчається, факт від не випадкових, сконцентрувавши свою увагу на регулярних, масових, інакше кажучи, — типових фактах. Саме для цього соціологічна наука розробила цілу систему наукових процедур. Ці процедури — результат глибоких теоретичних і багаторазових дослідницьких проробок — є надбанням наукової корпорації соціологів.

Робочий план соціологічного дослідження

Перший розділ — підготовчий:

- Розробка програми дослідження.
- Підготовка інструментарію дослідження.
- Формування групи збору первинної інформації.
- Проведення пілотажного дослідження і т. п.

Другий розділ — організаційно-методичний, який передбачає з'ясування питань:

- Що треба зробити?
- Де?
- Коли?

- В який термін?

Третій розділ — обробка отриманої соціологічної інформації:

- Вибракування анкет, в яких немає відповідей на ключові питання.
- Кодування запитань.
- Введення інформації в ЕОМ
- Обробка інформації, що дозволяє отримати зведені таблиці.
- Табуляграми, графіки, діаграми тощо.

Четвертий розділ — аналітичний:

- Підготовка звітів за результатами дослідження, що містять висновки, практичні рекомендації щодо розв'язання проблем.

Види соціологічних досліджень

За метою:

- а) теоретичні; б) емпіричні

За способом забезпечення репрезентативності:

- а) суцільне; б) монографічне; в) вибіркоче.

За масштабами досліджень

- а) міжнародне; б) загальнонаціональне; в) регіональне
- г) галузеве; д) локальне.

За глибиною вивчення

- а) розвідувальні; б) аналітичні; в) описові.

За частотою проведення

- А) моніторингове; б) повторне; в) когортне; г) разове.

Програма конкретно-соціологічного дослідження

Методологічна частина

- постановка й уточнення проблеми дослідження; визначення цілей і завдань дослідження; визначення об'єкта дослідження; визначення предмета дослідження; уточнення (інтерпретація, операціоналізація) основних понять дослідження; висунення робочих гіпотез дослідження.

Методична частина

- характеристика вибірки (обґрунтування типу та розрахунок обсягу вибірки); методика і техніка збору й обробки первинної інформації (опис методів збору й робочих документів дослідження тощо); опис процесу проведення дослідження (опис етапів дослідження, термінів виконання, характеристика виконавців, форм звітності, характеру фінансування тощо)

Методи соціологічного дослідження

Загальнонаукові

- діалектика
- синергетика
- історизм

Спеціальні

- аналіз документів
- спостереження
- опитування
- соціальний експеримент

-соціометричний метод та ін.

План

1. Соціологічне дослідження: основні види та елементи.
2. Організація й проведення соціологічного дослідження.
3. Методи збору соціологічної інформації.
4. Аналіз та інтерпретація соціологічних даних.

Теми для доповідей

1. Соціологічне та соціальне дослідження.
2. Поняття й види соціологічного дослідження.
3. Програма й робочий план соціологічного дослідження.
4. Вибірка у соціологічному дослідженні.
5. Методи збору соціологічної інформації.
6. Анкетне опитування.
7. Соціометричний метод.

Завдання і вправи

1. Соціологічне дослідження — це система послідовних методологічних, методичних, організаційно-технічних процедур, яка призначена для отримання достовірних даних і фактів про явища чи процеси, що вивчаються, для їх подальшого використання в соціальному управлінні. Які елементи, що притаманні будь-якій науковій діяльності, містить соціологічне дослідження?
2. Основне завдання соціологічних досліджень — це добування фактів про соціальну дійсність, її окремі явища. Соціальний факт — це певним чином фіксований, описаний фрагмент соціальної дійсності. Як же вибрати саме ті факти, які допоможуть знайти науково-достовірну відповідь на запитання, котрі цікавлять дослідника, заохотять його до проведення дослідження?
3. Будь-яке дослідження починається з постановки проблеми. Проблема дослідження може бути заданою ззовні якимось замовником або зумовлена пізнавальним інтересом. Як ви за цих умов могли б визначити поняття “проблема”?
4. Залежно від складності й масштабності аналізу предмета виділяють три види соціологічного дослідження: розвідувальне (пілотажне), описове, аналітичне. Охарактеризуйте кожний з цих видів.
5. Програма соціологічного дослідження включає в себе наступні розділи: теоретичний (формулювання й обґрунтування проблеми цілей, завдань тощо), методичний (обґрунтування вибірки, визначення й обґрунтування методів збору й обробки даних), організаційний (робочий план соціологічного дослідження). Проаналізуйте значення цих розділів програми в соціологічному дослідженні.

6. Характеризуючи методи проведення соціологічних досліджень, слід зазначити, що жоден з них не є універсальним, але має свої чітко окреслені пізнавальні можливості. А тому не існує взагалі “добрих” чи “поганих” методів, є методи адекватні або неадекватні поставленому дослідником завданню. Чи згодні ви з цим положенням? Обґрунтуйте свою думку.

Питання для самоперевірки

1. Чому соціологічні дослідження є об’єктивно необхідними?
2. Які основні функції програми конкретно-соціологічного дослідження? Розкрийте їх зміст і зв’язок на конкретному прикладі.
3. Якими є основні типи та види соціологічних досліджень, їх характеристики та призначення?
4. Що являють собою головні етапи соціологічного дослідження? Чи обов’язково зберігати їх певну послідовність?
5. Що таке вибірка та які є типи вибірки?
6. Які вимоги висуваються до розробки анкети?
7. Які основні вимоги пред’являються до висновків, пропозицій та рекомендацій соціологічного дослідження?

Література: основна [6; 16; 17; 29; 33; 46; 52; 57; 85];
додаткова [24; 42]

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Альтернативна соціологія — напрям у соціологічній теорії, що базується на критиці утилітарних, прагматичних та споживацьких орієнтацій у панівній суспільній системі цінностей щодо ставлення до природи. Пропонується “культурна революція” або “революція свідомості”, які докорінним чином мають змінити ставлення суспільства до екологічних проблем.

Аномія (від франц. *anomie* і грецького *a-nomos* — беззаконня) — термін, введений Е. Дюркгеймом для опису стану суспільства, що характеризується розпадом системи традиційних цінностей і норм, дезорієнтацією суспільства й особи, відсутністю чіткої моральної регуляції поведінки індивідів. Згідно з Е. Дюркгеймом, аномія є ненормальним соціальним станом, який виникає в результаті переходу від механічної солідарності традиційних суспільств до органічної солідарності індустріальних суспільств.

Антропоцентризм (від грецького *anthropos* — людина і *kentron* — центр) — думка і переконання, що людина є центром Всесвіту й кінцева мета світобудови.

Біхевіоризм (від англ. *behaviour* — поведінка) — напрям, який визнає визначальним механізмом соціальної поведінки рефлекторну реакцію людського організму (фізичну чи вербальну) на подразники (стимули) зовнішнього середовища за принципом “стимул-реакція”. Основний постулат біхевіоризму полягає у вимозі описувати й аналізувати лише те в людині, що безпосередньо споглядається, тобто її поведінку і вчинки.

Відкриті питання — форма питань при опитуванні, які характеризуються відсутністю варіантів відповідей, вміщених в анкеті. Основним принципом побудови виступає формулювання питання й відведення спеціального місця, в якому респондент пише відповідь власноручно. **Відчуження** — відчуття індивідом віддалення, відокремлення від ситуації, групи чи культури. Вживають також стосовно до інших сфер суспільного життя, коли треба підкреслити відірваність, відстороненість людини від політики, процесів вироблення й прийняття рішень, культурної спадщини тощо. Вважається універсальним явищем в індустріальному й постіндустріальному суспільствах.

Влада — реальна можливість здійснювати свою волю у соціальному житті, роз’яснюючи її, якщо це необхідно, іншим людям. У Н. Смелзера до цього

визначення додається здатність мобілізувати ресурси для досягнення поставленої мети.

Вибіркова сукупність — певна кількість елементів генеральної сукупності, відібраних за певними правилами; мікромодель генеральної сукупності за основними якісними характеристиками й контрольними ознаками останньої.

Гендер — соціально-біологічна характеристика, через яку визначаються поняття «чоловік і жінка», психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки якособистостей, на відміну від статі, яка позначає біологічні відмінності¹, цілісна психічна репрезентація статі, сповнена неповторним динамічним глибинним, когнітивним та поведінковим поняттям жіночого та чоловічого, здобута індивідом у результаті набуття індивідуального гендерного досвіду

Генеральна сукупність — уся чисельність соціальних об'єктів, які є предметом вивчення у межах, окреслених програмою конкретно-соціологічного дослідження.

Гіпотеза — в соціологічному дослідженні — наукове припущення, що його висувають для можливого пояснення певних соціальних фактів, явищ і процесів, які слід підтвердити або спростувати.

Девіантна культура — різновид субкультури; притаманна групам із соціально відхиленою поведінкою (наприклад, наркоманам).

Девіація (від лат. *deviato* — відхилення) — поведінка, яку розглядають як відхилення від групових норм і соціальних правил.

Деполітизація — процес відходу соціальних груп і окремих індивідів від участі в політичному житті й зацікавлення політикою супроводжується переміщенням інтересів у сферу приватного життя, побуту, дозвілля тощо.

Держава — частина суспільства, яка володіє владою й силою, а також можливістю розподіляти суспільні ресурси й засоби; це адміністративні (виконавчо-розпорядчі органи), які функціонують на основі системи правових норм.

Держава авторитарна — держава, в якій влада перебуває в руках монарха або диктатора, що правлять за допомогою насильства.

Держава демократичного представництва — держава, де народ на певні строки делегує свою владу обраним ним особам, яких належить регулярно переобирати.

Держава тоталітарна — держава, лідери якої прагнуть повного контролю над країною та її народом, придушуючи й контролюючи всі інші соціальні інститути суспільства разом із первинними групами.

Детермінізм (від лат. *determinare* — визначати) — сукупність уявлень про визначальну роль якогось певного чинника в суспільному розвитку та зумовленість його дією всіх соціальних процесів. Географічний детермінізм, наприклад, — це визнання залежності суспільного розвитку від географічних факторів, технологічний детермінізм заснований на визнанні визначальної ролі техніки, культурний детермінізм — визначальна роль культури в розвитку людства.

Дисперсність (від лат. *dispersus* — розсипаний, розпорошений) — ступінь внутрішньої подрібненості й розщепленості об'єкта дослідження (наприклад, якоїсь соціальної спільноти на кшталт етносу).

Диспозиції особистості (від лат. *dispositio* — розташування) — система або комплекс схильностей до певного сприйняття умов діяльності й до певної поведінки в цих умовах. Вищі диспозиції — це концепція життя й ціннісні орієнтації, загальна спрямованість інтересів особистості; диспозиція середнього рівня — узагальнені установки на соціальні об'єкти; диспозиції нижчого рівня — ситуативні установки як схильності до сприйняття й поведінки в даних конкретних умовах, у певному соціальному середовищі.

Дисфункція (від лат. *dis* — заперечення, *functio* — виконання) — порушення або розлад функцій певного соціального інституту чи соціальної системи, переважно якісного характеру.

Експеримент (від лат. *experimentum* — спроба, дослід) — один із методів одержання соціалістичної інформації про кількісні й якісні зміни показників діяльності й поведінки об'єкта внаслідок дії на нього певних факторів, якими можна керувати і які можна контролювати.

Еліта (від фр. *elite* — кращий) — згідно з деякими соціологічними теоріями (наприклад, В. Парето), це необхідна складова соціальної структури, вищий привілейований прошарок, який здійснює функції управління, розвитку культури тощо.

Елітарна культура — форма культури, яка охоплює витончені мистецтва, музику, літературу й призначена для вищих верств суспільства (на відміну від народної культури).__

Емпірична соціологія (від грец. *empeiria* — дослід) — складова соціології, заснована на конкретних дослідженнях соціальних фактів.

Етногенез (від грец. *ethnos* — група, народ і *genesis* — походження) — процес виникнення й розвитку етнічних спільнот.

Етнос — стала сукупність людей, споріднених між собою етносо-історичним походженням (етногенезом), спільними, відносно стабільними особливостями мови й культури, а також усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших подібних утворень (самосвідомістю), зафіксованим у самоназві (етнонім).

Етноцентризм культурний — розміщення певної етнічної \ національної культури в центрі соціокультурного простору; судження про інші культури з позиції вищості своєї власної культури.

Ідеальний тип — у вченні М. Вебера уможливлена теоретична конструкція, яка описує певне явище або процес. Утворюється вихопленням певних аспектів явища або процесу та їх узагальненням у теоретичному понятті. “Ідеальний” означає “чистий” або “абстрактний” такий, якого насправді не існує. Ідеальними типами є, наприклад, поняття “ринкова економіка”, “церква”, “капіталізм” тощо.

Ідентифікація (від лат. *identificare* — ототожнювати) — соціально-психологічний процес ототожнення індивідом себе з іншою людиною, соціальною групою чи спільнотою, який допомагає йому успішно

оволодівати різноманітними видами соціальної діяльності, набувати певні соціальні ролі й статуси, засвоювати та перетворювати соціальні норми й цінності.

Індивід — термін, що означає конкретну людину, одиничного представника роду людського, коли необхідно підкреслити, що йдеться не про все людство взагалі й не про будь-яку людину в ньому.

Індивідуальність — те особливе й специфічне, що вирізняє одну людину з-поміж інших разом з її природними й соціальними, фізіологічними й психічними, успадкованими й набутими якостями.

Інстинктивізм (від лат. *instinctus* — спонука, натхнення) — напрям у соціології, який здійснює спробу пояснення соціальних явищ і процесів через звернення до біологічної природи людини; вказує на вродженні інстинкти як на основне джерело соціальної поведінки.

Інтегральна соціологія (від лат. *integer* — цілий) — учення П. Сорокіна, який вважав, що соціологія повинна охоплювати всі соціальні аспекти культури в широкому розумінні.

Інтерпретація понять (від лат. *interpretatio* — посередництво) — процедура, передбачена методологічною частиною програми конкретно-соціологічного дослідження; полягає в уточненні співвідношення тих елементів і властивостей досліджуваного явища, аналіз яких може дати цілісне уявлення про його фактичний стан, правильно пояснити причини виникнення й розвитку.

Інтерес — усвідомлення потреб людини; має об'єктивно- суб'єктивну природу й разом із потребами становить основу ціннісного ставлення особистості до навколишнього світу. В соціології використовують передусім для дослідження регуляторів соціальної поведінки.

Інституціоналізація — шляхи регуляції людської діяльності, забезпечення організованості, упорядкованості, нормативності життя суспільства й підвищення його ефективності. У вужчому сенсі — це процес створення соціального інституту, заміна спонтанної й експериментальної поведінки передбачуваною поведінкою, яка очікується, моделюється, регулюється через визначення та закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти в напрямку задоволення певної соціальної потреби.

Коллективна дія — будь-яка спільна дія двох або більшої кількості людей. Згідно з вченням Г. Блумера, колективна дія є центральною категорією соціології.

Коллективні уявлення — термін Е. Дюркгейма; означає спільні уявлення та відповідні моральні настанови, які виступають у ролі об'єднуючої сили в суспільстві. Є більш важливими у простих традиційних суспільствах, де розподіл праці недостатньо розвинутий; у складніших суспільствах поступово втрачають своє значення.

Контркультура — культурна модель певної соціальної групи, яка протистоїть або перебуває у стані конфронтації до панівної суперкультури або субкультур соціальних спільнот.

Консенсус (від лат. *consensus* — згода, однастайність) — термін, введений О. Контом; означає узгодженість дій основних соціальних спільнот та інститутів суспільства.

Космополітизм культурний (від грец. *kosmopolites* — громадянин світу) — відмова від національних традицій і культури в ім'я абстрактної “єдності роду людського”.
Конфлікт культурний (від лат. *conflictus* — зіткнення) — зіткнення цінностей контркультури або девіантної культури з панівною суперкультурою або субкультурами соціальних спільнот.

Конфлікт політичний — зіткнення політичних суб'єктів, інтереси яких є протилежними або не збігаються.

Конформізм (від лат. *conformis* — подібний) — стан, що передбачає згоду індивідів із цілями суспільства й застосування ними законних засобів їх досягнення.

Культура (від лат. *cultura* — обробіток, шанування) — а) у широкому сенсі слова — соціальний механізм взаємодії особистості й соціальної спільноти з середовищем проживання; охоплює сукупність засобів, форм, взірців та орієнтирів, що генетично не успадковуються, а їх відтворюють люди у процесі спільного життя та забезпечують передання досвіду й розвиток перетворюючої діяльності; б) у вузькому сенсі — система колективно поділюваних цінностей, переконань, зразків і норм поведінки, притаманних певній соціальній групі, спільноті й людству загалом.

Людина — термін, що його вживають як родове поняття, котре вказує на приналежність до людського роду — вищої сходинки розвитку живої природи на нашій планеті. Вказує на якісну відмінність людей від тварин і служить для характеристики всезагальних, притаманних усім людям якостей і особливостей.

Макросоціологія (від грец. *macros* — великий) — галузь соціологічного знання, пов'язана з великими моделями соціальних структур і зорієнтована на дослідження масштабних соціальних процесів. Аналіз великих соціальних спільнот і систем, таких як суспільство, цивілізація тощо.

Мала соціальна група — різновид соціальної групи, між усіма членами якої існують безпосередні економічні контакти; її представники володіють розвиненим почуттям приналежності до неї. Нижня межа чисельності малої групи дорівнює 2 — 3, верхня — кільком десяткам людей, але не більше 40.

Масова культура — форма культури, твори якої стандартизуються й розповсюджуються серед широкої публіки без урахування регіональних, релігійних або класових субкультур.

Матріархальна сімейна система (від лат. *mater* — мати і грец. *arche* — влада) — та, в якій влада належить жінці й матері.

Менеджмент (від англ. *management* — менеджмент) — міждисциплінарна наука, яка поєднує економічний, соціальний, політичний, організаційний, правовий, психологічний та інші підходи до управління виробництвом. Ставить за мету сформулювати й застосувати на практиці загальні принципи управління, придатні для будь-якої людської організації.

Метод (від грец. *methodos* — шлях до чогось) — спосіб одержання вірогідних соціологічних знань; сукупність застосовуваних прийомів, процедур і операцій для емпіричного і теоретичного пізнання соціальної реальності.

Метод квотної вибірки — різновид цілеспрямованого відбору одиниць аналізу з додержанням квоти (наприклад, статі, віку, освіти, рівня кваліфікації тощо) та її параметрів (наприклад, чоловіки — жінки; молоді, середні й старші вікові групи; види незакінченої й одержаної освіти; професійно-кваліфікаційні розряди).

Метод механічної вибірки — різновид імовірнісної (випадкової) вибірки; полягає у відборі з генеральної сукупності одиниць аналізу через рівні інтервали-кроки (наприклад, кожний десятий з загального списку генеральної сукупності).

Механіцизм — напрям у соціальній теорії, що бере за основу поняття механізму-системи. Відповідно до основних ідей механіцизму робота механізму, як і суспільства загалом, забезпечується функціональною спеціалізацією його частин, а також їх інтеграцією в єдине ціле.

Мікросоціологія (від грец. *mikros* — малий) — галузь соціологічного знання, пов'язана з аналізом повсякденної взаємодії між людьми, соціальних процесів і явищ у відносно невеликих соціальних системах (наприклад, сім'ї, малій соціальній групі тощо).

Мобільність вертикальна (від лат. *mobilis* — рухливий, здатний до швидкого пересування) — зміна становища індивіда, яка викликає підвищення або пониження його соціального статусу.

Мобільність горизонтальна — зміна становища, яка не призводить до підвищення чи пониження соціального статусу індивіда.

Мова — система взаємозв'язків і спілкування між людьми, здійснюваних на основі звуків і символів, що мають умовні, але структурно обґрунтовані значення; форма накопичення, збереження й передавання людського досвіду.

Модернізація (від фр. *moderne* — сучасний) — складна сукупність економічних, соціальних, культурних, політичних змін, що відбулися в суспільстві в зв'язку з процесом індустріалізації та засвоєнням науково-технічних досягнень.

Молодь — соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, пізнавальні, психічні, культурно-освітні та ін. особливості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей.

Моногамія (від грец. *monos* — один і *gamos* — шлюб) — шлюб між одним чоловіком і однією жінкою.

Мотив — усвідомлена потреба особистості в досягненні певних цілей, бажаних умов діяльності, її ставлення до інтересів і ціннісних орієнтацій та їх оцінка, пов'язана з прагненням реалізувати їх на практиці; а те, чим керується людина у своїх вчинках (свідомо чи несвідомо).

Націогенез (від лат. *natio* — народ і грец. *genesis* — походження) — процес виникнення й розвитку націй.

Нація — етносоціальна спільнота зі сформованою усталеною самосвідомістю своєї ідентичності й тожсамості; сукупність людей, об'єднаних спільними культурними політичними, соціальними та економічними інтересами.

Нонконформізм — стан, що передбачає непогодження індивідів з існуючим ладом, його цінностями та застосування різних форм протесту проти них та існуючої системи.

Норми соціальні — засновані на цінностях правила поведінки; очікування й стандарти, які регулюють дії та вчинки людей і суспільне життя загалом, зміцнюючи стабільність і єдність суспільства.

Нуклеарна сім'я — сімейна структура, яка складається з дорослих батьків і дітей, що перебувають на їх утриманні.

Об'єкти конкретно-соціологічного дослідження — носії певної соціальної проблеми — люди, об'єднані в соціальні спільноти різного типу, соціальні інститути, а також їх життєдіяльність.

Обряди — сукупність символічних стереотипних колективних дій, що втілюють у собі ті чи інші соціальні ідеї, уявлення, норми та цінності й викликають певні колективні почуття.

Одиниці аналізу — елементи вибіркової сукупності (респонденти або люди-носії певної соціальної проблеми), які підлягають відбору й вивченню в процесі конкретно-соціологічного дослідження.

Особистість — усталений комплекс якостей і властивостей людини, які набуваються під впливом відповідної культури суспільства й конкретних соціальних груп і спільнот, до яких вона належить і у життєдіяльності яких бере участь. Термін “особистість” служить для характеристики соціального в людині, а також міри її суб'єктності.

Парадигма (від грец. *paradeigma* — зразок) — термін, введений американським вченим Т. Куном. Означає визнане всіма наукове досягнення як позиції, які на протязі певного часу надають науковцям модель постановки проблем та їх розв'язання. Ця модель лежить в основі теорій, охоплює сукупність основних положень і принципів та специфічний набір категорій, її визнає певне коло вчених. Так, структурні парадигми розглядають організацію, функціонування й розвиток суспільства як єдиного цілого на макрорівні. Інтерпретативні парадигми, навпаки, розглядають людську поведінку на мікрорівні.

Патріархальна сімейна система (від грец. *pater* — батько і *arche* — влада) — та, в якій влада належить чоловікові й батьку.

Позитивізм — термін, введений О. Контом; це — методологічна позиція в суспільних науках взагалі й соціології зокрема, яка випливає з розуміння суспільства та його закономірностей за аналогією з природою. Вважає, що справді науковим є лише таке знання, яке здобує точним використанням наукового методу, через зібрання й аналіз емпіричних даних та послідовну перевірку гіпотез. Згідно з тим, соціологія, як і інші соціогуманітарні науки, повинна бути побудована за зразком природничих наук.

Полеове дослідження — соціологічне дослідження, завдання якого полягає у безпосередньому й всебічному вивченні соціального об'єкта в нормальних, природних умовах на відміну від лабораторного дослідження, яке відбувається у штучно створених умовах.

Політика (від грец. *politika* — державні або суспільні справи) — а) особливий вид регуляції соціального життя, який виникає на певному ступені розвитку людства у зв'язку з розподілом праці й поглибленням соціальної диференціації; б) відносини, що охоплюють згоду, підкорення, панування, конфлікт і змагання між соціальними спільнотами, людьми і державами; в) специфічний вид діяльності людей, пов'язаний з утвердженням права індивідів, соціальних груп і спільнот на керування суспільством, на владу.

Політична партія — політичний рух, який має високий ступінь організації й прагне до реалізації своїх цілей, борючись за владу або за здійснення цієї влади в соціальній практиці.

Політична система — інтегрована сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, керують справами суспільства, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними спільнотами і державами й забезпечують стабільність суспільства, певний соціальний порядок.

Політична сфера — соціальний простір, у межах якого здійснюється політика.

Політичні рухи — форма вияву політичної активності мас; спільна діяльність об'єднань людей, які різняться своїми ідейними засадами й доктринами, цілями та способами їх досягнення, чисельністю й внутрішньою структурою, роллю у політичному житті, мірою адекватності потребам суспільного поступу тощо.

Потреби — нужда, необхідність для людини того, що забезпечує її існування й самозбереження; внутрішні спонуки активності людини, характеристика об'єктивного в особистості.

Предмет конкретно-соціологічного дослідження — найбільш суттєві властивості й відносини об'єкта, що підлягають вивченню за допомогою соціологічних методів.

Проблемна ситуація — у соціології — стан “знання про незнання”, тобто необхідність вивчення якоїсь галузі соціального життя, в якій виникає порушення її нормального функціонування.

Психологічний еволюціонізм — одна з течій соціологічного психологізму; розглядає суспільство як етап космічної еволюції, в якій кожен подальший етап акумулює досягнення попередніх та будується на них. Згідно з поглядами Л. Уорда, найвищим ступенем еволюції є соціогенія (синтез усіх природних сил). Вона характеризується цілеспрямованим і творчим началом, усвідомленим прагненням до прогресу.

Психологія натовпу — одна з течій соціологічного психологізму, яка вивчає поведінку людей у великих групах і натовпах. Поведінка людей у натовпі

відрізняється від їх поведінки в нормальних умовах і може призвести до вибухових і непередбачуваних ситуацій.

Расово-антропологічна школа — один із натуралістичних, біологізаторських напрямів суспільної думки, вважає головними причинами розвитку суспільства расові особливості, а чистоту раси розглядає як основну спонукальну силу розвитку цивілізації.

Раціоналізація (від лат. *rationalis* — розумний) — термін М. Вебера, який характеризує перехід від мимовільних, традиційних способів поведінки до організації діяльності згідно з раціонально встановленими правилами.

Революція (від фр. *revolution*) — докорінна якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого. В соціології — докорінний переворот у житті суспільства, який призводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження нового.

Релігія — система вірувань, ритуалів та інституцій, яка пов'язує людей у певні соціальні групи. Згідно з Е. Дюркгеймом, релігія визначається через її соціальні функції: дисциплінарну (забезпечення порядку), цементуючу (забезпечення єдності суспільства) та відтворюючу (забезпечення культурної спадщини).

Релятивізм культурний (від лат. *relativus* — відносний) — переконання, що культуру можна зрозуміти лише на основі аналізу її власних цінностей, в її власному контексті.

Репрезентативність (від фр. *representatif* — представницький) — властивість вибірки відображати характеристики досліджуваної генеральної сукупності.

Ресоціалізація — процес засвоєння нових соціальних ролей і статусів, цінностей і знань на кожному етапі життя людини.

Респондент (від англ. *respond* — відповідати) — той, хто відповідає на питання анкети і той, в кого беруть інтерв'ю; **еквівалент** — той, кого опитують.

Розподіл праці — об'єктивний процес диференціації суспільної праці на окремі види, одночасне співіснування їх у суспільному виробництві.

Розуміюча соціологія (від нім. *verstehen*) — напрям, започаткований М. Вебером, який вважав, що розуміння соціальної дії є основним завданням соціології. Соціолог повинен помістити себе на місце інших людей, щоби зрозуміти смисл їхніх дій, мету, яку вони перед собою ставлять. Розуміння є тим, що відрізняє соціологію від природничих наук.

Розширена сім'я — сімейна структура, яка охоплює нуклеарну сім'ю, а також інших родичів.

Рольова теорія особистості — соціологічна концепція, що базується на визнанні залежності соціальної ролі людини як істоти соціальної від очікувань інших людей, пов'язаних з їх розумінням соціального статусу конкретної особистості.

Санкції (від лат. *sanktio* — суворі постанови, приписи) — соціальні нагороди й покарання, які сприяють додержанню норм.

Символічний інтеракціонізм (від англ. *interaction* — взаємодія) — напрямок соціології, який зосереджується на вивченні соціальних взаємодій (інтеракцій) в їх символічному вираженні (мові, жестах тощо). Виходить із позиції, що індивіди поведуться з речами згідно із смислом, який ці речі мають для них, і що смисл речей виявляється у процесі соціальної взаємодії. Виникає як альтернатива до функціоналізму.

Соціалізація (від лат. *socialis* — суспільний) — способи формування умінь і соціальних установок індивідів, які відповідають їх соціальним ролям; процес становлення особистості, навчання й засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті, групі. Основні сфери соціалізації — сім'я, групи ровесників, інститути виховання й освіти тощо.

Соціальна адаптація (від лат. *adaptatio* — пристосування) — пристосування індивіда до умов соціального існування, будь то політичне середовище, місце праці або культурний простір певного суспільства.

Соціальна група — сукупність людей, які певним чином взаємодіють один з одним, відчують свою приналежність до групи й сприймаються іншими як члени даної групи.

Соціальна дія — за М. Вебером, будь-яка активність індивіда, яка має для нього певний суб'єктивний смисл і орієнтована на інших. Вебер виділяє 4 типи соціальної дії: традиційну (визначається звичкою), афективну (визначається емоціями, почуттями), ціннісно-раціональну (визначається цінністю, метою, яка приймається як дане), цілераціональну (визначається використанням різних засобів і можливою зміною цілей для одержання максимальної вигоди).

Соціальна диференціація (від лат. *evolutio* — розгортання) — перенесення еволюційних принципів розвитку природи (боротьби за виживання й природного відбору) на соціальні процеси. Є основним положенням учення Г. Спенсера, який вважав, що в суспільстві, подібно як і у природі, розвиток відбувається від простих форм до складних, різноманітних, але пов'язаних між собою.

Соціальна мобільність (від лат. *mobilis* — рухомий) — рух індивідів, а часом груп, між різними позиціями в ієрархії соціальної стратифікації. Системне вивчення соціальної мобільності розпочав П. Сорокін. У сучасній соціології концепція соціальної мобільності вивчає переважно класові позиції у професійній структурі суспільства, рухи між прошарками соціальної структури (мобільність вертикальна й горизонтальна).

Соціальна реформа (від лат. *reformare* — перетворювати) — політичні й соціальні рішення, спрямовані на подолання соціальних конфліктів і проблем. На відміну від революцій, соціальні реформи є поступовими й послідовними змінами всередині певного соціального ладу, які мають на меті його вдосконалення.

Соціальна роль — соціальна функція, модель поведінки, яку задає соціальна позиція особистості в системі суспільних або міжособистісних взаємин.

Згідно з Н. Смелзером, соціальна роль — поведінка, яка очікується від людини, що займає певний статус.

Соціальна система (від грец. *systema* — складене з частин, з'єднане в одне ціле) — складноорганізоване, упорядковане, цілісне утворення, що охоплює окремих індивідів і соціальні спільноти, об'єднані різноманітними зв'язками й взаємовідносинами, специфічно соціальними за своєю природою.

Соціальна солідарність (від фр. *solidarite* — однастайність, спільність інтересів) — зв'язність або ступінь зв'язності, яка проявляється в суспільстві, соціальній спільноті або групі. Термін введений Е. Дюркгеймом, який вважав, що база соціальної солідарності є різною в простих та складних суспільствах. У першій із них соціальна солідарність базується на відносинах роду, прямих зв'язках та спільних цінностях і є механічною солідарністю. Органічна солідарність властива складним суспільствам і базується на поділі праці та зростанні взаємозалежності членів суспільства.

Соціальна спільнота — реально існуюча сукупність індивідів, придатна для емпіричної фіксації, яка характеризується відносною цілісністю й здатністю виступати як самостійний творчий суб'єкт історичної та соціальної дії.

Соціальна стратифікація (від лат. *stratum* — порошок) — ієрархічно збудовані структури соціальної нерівності, які існують у кожному суспільстві. В різних суспільствах можливі різні форми соціальної нерівності: касти, стани, класи. Факторами поділу на страти можуть бути прибуток, багатство, престиж, освіта, фах, вік тощо. Члени однієї страти мають, як звичайно, подібний спосіб життя й можуть усвідомлювати свою приналежність до неї.

Соціальна структура (від лат. *structura* — будова) — відносно стійкий та впорядкований зв'язок елементів суспільства, якими виступають люди, соціальні ролі й статуси, соціальні спільноти та інститути. Елементи структури взаємопов'язані й взаємодіють, вступаючи в соціальні відносини між собою.

Соціальний дарвінізм — біологізаторські течії в соціології, які намагаються звести закони розвитку суспільства до біологічних закономірностей природного відбору, виживання найбільш пристосованих, до установок теорій інстинкту, спадковості тощо. Суспільство розглядається як безструктурна сукупність властивостей або елементів, а еволюція — як процес змін, що відбувається завдяки випадковим варіаціям.

Соціальний інститут (від лат. *institutum* — заклад) — сталий механізм самоорганізації спільного соціального життя людей, орган управління ними.

Соціальний прогрес (від лат. *progressus* — рух вперед) — властивість реальних процесів у суспільстві, що полягає у висхідному русі від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого, розвитку нового й передового.

Соціальний процес (від лат. *processus* — проходження, просування) — послідовна зміна станів або рух елементів соціальної системи та її підсистем, будь-якого соціального об'єкта. Соціальними процесами є поділ праці, утворення політичних партій, конкуренція тощо. Для символічного

інтеракціонізму соціальний процес (або соціальний акт) є взаємодією індивідів у групі, спільноті або суспільстві й ототожнюється з постійними змінами й розвитком.

Соціальний статус (від лат. *status* — стан узагалі, стан справ тощо) — позиція людини в суспільстві, пов'язана з певними правилами й обов'язками; становище індивіда й соціальної групи стосовно інших індивідів і груп, що визначаються за соціально вагомими для даної суспільної системи ознаками (освітніми, фаховими та ін).

Соціальний факт (від лат. *factum* — те, що є зробленим, доконаним) — одинична суспільно значуща подія або певна сукупність однорідних подій, типових для тієї чи іншої сфери суспільного життя або характерних для певних соціальних процесів. Згідно з Е. Дюркгеймом, це елемент соціальної реальності, що його слід розглядати як річ; він існує незалежно від суб'єкта та його треба вивчати так само об'єктивно й неупереджено, як вивчають річ у природничих науках.

Соціальні рухи — різні форми колективної дії, спрямовані на соціальну реорганізацію; функціонують неформально, хоч деякі з них можуть згодом інституціоналізуватися. За Е. Гідденсом, можна виділити 4 основні типи соціальних рухів: демократичні, екологічні, робітничі, рухи за мир. Деякі дослідники додають до них феміністичні (тобто жіночі), релігійні (типу ісламської революції) та інші нові рухи сучасності, які виникли порівняно нещодавно.

Соціокультурні уявлення — первинні орієнтації та регулятиви у просторі культури суспільства, соціальних спільнот і груп, які формуються на основі повсякденного досвіду.

Соціологізм — принцип специфічності й автономності соціальної реальності, визнання її домінування над окремими індивідами.

Соціологія (від лат. *societas* — суспільство і грец. *logos* — учення) — наука про становлення та функціонування соціальних спільнот, з яких складається суспільство і між котрими утворюються певні соціальні відносини та взаємодія, а також про людину соціальну — творця цих спільнот і головного суб'єкта історичного розвитку.

Спостереження — метод цілеспрямованого, планомірного, певним способом фіксованого сприйняття об'єкта, що досліджується; служить певним пізнавальним цілям; може підлягати контролю й перевірці.

Структурний функціоналізм — напрям у соціології та антропології, який вбачає головну мету у вивченні механізмів і структур, що забезпечують цілісність, стабільність і сталість соціальної системи. Розрізняють два основних підходи: а) структурний, який іде від аналізу різноманітних структур до виявлення виконуваних ними функцій; б) функціональний, коли визначається певна сукупність функціональних вимог, а згодом виявляються різні структури, які ці функції виконують.

Суб'єкт політичний (від лат. *subjectum*) — окрема людина, соціальна спільнота або соціальний інститут, здатні приймати політичні рішення,

реалізувати їх у політичній практиці або контролювати їх реалізацію, та спроможні відповідати за свої рішення.

Субкультура — культура певної соціальної спільноти, яка складається з сукупності переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, що відрізняють її від культури більшості суспільства.

Суперкультура — культура, створена конкретним суспільством; передається з покоління в покоління.

Суспільство — найзагальніша система взаємозв'язків і взаємовідносин між людьми, соціальними групами, спільнотами та соціальними інститутами. Згідно з Н. Смелзером, це об'єднання людей, яке має певні географічні кордони, спільну законодавчу систему і певну національну (соціокультурну) ідентичність.

Теорії індустріального суспільства — сукупність поглядів на походження і природу сучасних західних “розвинутих” суспільств та їх відмінність від “традиційних” суспільств. Термін “індустріальне суспільство” запровадив К. Сен-Сімон, започаткувавши теоретичну лінію, продовжувачами якої були О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, а згодом — Р. Арон і У. Ростоу. Основні принципи: а) визнання закономірності переходу від “традиційних” до “індустріальних” суспільств, заснованих на машинному виробництві, фабричній організації й дисципліні праці, національній системі господарства з вільною торгівлею та спільним ринком; б) “логіка індустріалізації” привадає суспільства до зростання подібності між ними; в) індустріальний розвиток відбувається паралельно з демократизацією суспільно-політичного життя, проголошенням рівних громадянських вправ; особливостями індустріального суспільства є соціальна стратифікація й пов'язана з нею соціальна мобільність; в) класова боротьба замінюється мирним розв'язанням соціальних конфліктів на базі реформування суспільної системи; г) відбувається зміцнення національної ліберально-демократичної держави.

Теорії постіндустріального суспільства — розвиток системи ідей, закладених у теоріях індустріального суспільства, здійснений Д. Беллом та іншими сучасними соціологами. Центральна ідея — перехід індустріального до постіндустріального суспільства, який визначається: а) відповідним переходом від економіки, що виробляє товари, до обслуговуючої економіки й створення розгалуженої сфери послуг, в якій зайнята більшість працездатного населення; б) змінами в соціальній структурі (класовий поділ остаточно поступається місцем професійному, фаховому); в) центральним місцем теоретичного знання, яке визначає політику, і висуненням у центр соціального життя вчених, науковців та інтелектуалів на загальний план; г) створенням нових інтелектуальних технологій, здатних зберігати довкілля й заощаджувати природні ресурси. На відміну від індустріального суспільства, де основним був конфлікт між працею й капіталом, у постіндустріальному суспільстві основний конфлікт знаходить прояв у боротьбі між знанням і некомпетентністю.

Теорії референтної групи — концепції, які виникають унаслідок кризи макроструктурних уявлень про суспільство та нездатності надшироких соціальних утворень забезпечити комфортне самопочуття й існування особистості в усій їх розмаїтості. Під референтною групою в соціології розуміється соціальна група, на яку індивід орієнтує свою поведінку, до якої належав у минулому, належить тепер та хотів би належати в майбутньому.

Теорії соціальної установки — концепції, згідно з якими в основі людської діяльності лежать стійкі схильності й нахили, готовність індивіда або соціальної групи до дії, зорієнтованої на соціально значущий об'єкт. Ці концепції є вихідними у проведенні прикладних емпіричних досліджень, особливо при вивченні суспільної свідомості взагалі й громадської думки зокрема, різних видів соціальної поведінки.

Теорія конвергенції (від лат. *convergere* — наближатися, сходитися) — концепція, розроблена П. Сорокіним, а також іншими сучасними соціологами. Центральна ідея — виникнення у майбутньому нової цивілізації внаслідок зближення різних соціальних систем (наприклад, капіталізму й соціалізму) при збереженні нею позитивних рис і цінностей кожної з них.

Типи панування — згідно з М. Вебером, легітимні форми владарювання: а) легальне (базується на визнанні законності використовуваних правил і норм); б) традиційне (базується на встановленій вірі у святість традицій); в) харизматичне (базується на відданості неординарним особам вождів, героїв тощо).

Універсалії культурні (від лат. *universalis* — всезагальний) — риси, притаманні всім культурам.

Установка — загальна орієнтація людини на певний соціальний об'єкт, яка передуює дії й виражає схильність діяти певним чином стосовно певного об'єкта; вміщує в себе широкий спектр взаємодії особистості та соціального середовища й проявляється на трьох рівнях: когнітивному (пізнавальному), афективному (емоційно-почуттєвому) і конативному (поведінковому).

Феноменологічна соціологія (від грец. *phainomenon* — те, що являється) — напрям у теоретичній соціології, який стверджує, що все знання є соціально створеним і орієнтованим на певні практичні проблеми. Основною метою є аналіз та опис щоденного життя, бо хоча воно й сприймається людьми як дане, треба показати, як воно створюється.

Формальна соціологія — напрям у теоретичній соціології. Вважає, що об'єктом аналізу повинна бути форма соціальних відносин; вивчає зв'язки, які відрізняються за суттю, але демонструють певні формальні властивості.

Харизма — здатність деяких лідерів вселяти своїм послідовникам віру в їх надлюдські сили й здібності.

Цінності — значущість явищ і предметів реальної дійсності з погляду їх відповідності або невідповідності потребам суспільства, соціальних спільнот і груп та особистості; моральні та естетичні вимоги, які виробила загальнолюдська культура.

Чиказька школа — соціологічна традиція університету Чикаго (США). Основні характерні риси: а) органічне поєднання емпіричних досліджень з

теоретичними узагальненнями; б) висування гіпотез у рамках єдиної організованої та скерованої на конкретні практичні цілі програми; в) розробка урбаністичної соціології з дослідженням специфічно міських проблем, підпорядкованих ідеї встановлення соціального контролю й згоди.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Амелин В. Н. Социология политики. — М., 1992.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. — М., 1993.
3. Барматова С. П. Політична соціологія: Курс лекцій. — К., 2003.
4. Бебик В. М., Головатий М. Ф., Рехкало В. А. Політична культура сучасної молоді. — К.: А. Л. Д., 1996.
5. Бурдьє П. Соціологія політики. — М., 1993.
6. Бутенко И. А. Анкетный опрос как общение социолога с респондентом. — М., 1989.
7. Вебер М. Избранные произведения. — М.: Прогресс, 1990.
8. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. — К., 1998.
9. Верховин В. И. Экономическая социология. — М.: ИМТ, 1998.
10. Гіденс Е. Соціологія: Пер. з англ. — К., 1999.
11. Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності. — К.: МАУП, 2002.
12. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблема оновлення. — К.: Наук. думка, 1993.
13. Головатий М. Ф. Професія — політик. — К.: Парлам. вид-во, 2000.
14. Головатий М. Ф. Соціологія політики. — К., МАУП, 2003.
15. Головатий Н. Ф. Социология молодежи: курс лекций. — К.: МАУП, 1999.
16. Городяненко В. Г. Социологический практикум: Учеб.-метод. пособие. — К., 1999.
17. Гречихин В. Лекции по методике и технике социологических исследований. — М., 1988.
18. Громов Й. А., Мецкович А. Ю., Семенов В. А. Западная теоретическая социология. — СПб., 1996.
19. Дорин А. В. Экономическая социология: Учеб. пособие. — Минск: Экоперспектива, 1997.
20. Дюркгейм Э. Социология, ее предмет, метод, предназначение. — М., 1995.
21. Дюркгейм Э. Самоубийство. — М., 1994.
22. Гідденс Е. Соціологія. — К., 1999.
23. Економічна соціологія: Навч. посіб. /В. М. Ворона та ін. — К.: Ін-т соціології НАН України, 1997.
24. Єременко В. Г. Основы соціальної економіки. — К.: МАУП, 1997.
25. Заславская Т. И. Экономическое поведение и экономическое развитие // ЭКО. — 1989. — № 3.
26. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.). — К., 1993.
27. Иконникова С. Н. Социология молодежи. — Л.: Знание, 1985.
28. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: Природа, противоречия, перспективы. — М., 2000.
29. Интерпретация и анализ данных в социологических исследованиях. — М., 1987.
30. История социологии в Западной Европе и США. — М., 1993.

31. *Історія української культури.* — Миколаїв, 1996.
32. *Каган М. С.* К вопросу о понимании культуры // *Философские науки.* — 1989. — № 35.
33. *Как провести социологическое исследование.* — М., 1990.
34. *Карасев В. И.* Общество, государство, цивилизация: К теории становления социумов. — М., 2000.
35. *Классовое общество. Теория и эмпирические реалии /*Под ред.С. Макеева. — К., 2003.
36. *Ковалева А. И.* Социологизация личности: норма и отклонение. — М., 1996.
37. *Кола Д.* Политическая социология. — М., 2001.
38. *Культура і побут населення України.* — К., 1991.
39. *Культурологія /*За ред. В. М. Пічі. — Львів, 2003.
40. *Лісовий В.* Культура та цивілізація // *Філософська і соціологічна думка.* — 1993. — № 1.
41. *Лукашевич М. П., Туленков М. В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2004.
42. *Лукашевич М. П., Туленков М. В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. — К.: МАУП, 1999.
43. *Лукашевич Н. П.* Социология воспитания. — К., 1996.
44. *Маковецький А. М.* Соціологія. — Чернівці, 2000.
45. *Мертон Р.* Социальная теория и социальная структура. — К., 1996.
46. *Методы сбора информации в социологическом исследовании:* В 2 кн. — М., 1990.
47. *Мешанова Г. О.* Соціально-психологічне дослідження особистості: теоретико-методологічний аспект. — Тернопіль, 2001.
48. *Молоде покоління нової України: Ескіз соціального портрету /* О. М. Балакірева, Л. С. Волинець, М. Ф. Головатий та ін. — К.: А. Л. Д., 1995.
49. *Молодежь Украины: ожидания, ориентации, поведение /* Отв.ред. В. Е. Пилипенко. — К.: Наук. думка, 1993.
50. *Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія та генезис /*Під ред. М. Ф. Головатого. — К.: Укр. НДІ проблем молоді, 1996.
51. *Очерки по истории теоретической социологии XX столетия.* — М., 2000.
52. *Паніна Н. В.* Технологія соціологічного дослідження. — К., 1996.
53. *Парсонс Т.* О социальных системах. — М., 2002.
54. *Парсонс Т.* Человек в современном мире. — М., 1985.
55. *Піча В. М.* Соціологія особистості // *Соціологія: терміни, поняття, персоналії /* За заг. ред. В. М. Пічі. — К.; Львів, 2003.
56. *Піча В. М.* Соціологія: Загальний курс. — К., 2000.
57. *Піча В. М. та ін.* Як підготувати, провести і узагальнити результати соціологічних досліджень. — Львів, 1996.
58. *Піча В. М., Стеблін Б. А.* Соціологія політики. — Львів, 1994.
59. *Піча В. М., Черниш Н. Й., Кондратик Л. Й.* З історії української соціологічної думки. — Львів, 1995.

60. *Политическая социология* /Ред. В. Н. Иванов и др. — М., 2000.
61. *Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку*: Навч. посіб. / За ред. Ф. М. Рудича. — К.: Парлам. вид-во, 2002.
62. *Радаев В. В. Экономическая социология: Курс лекций.* — М.: Аспект-Пресс, 1998.
63. *Радаев В. В., Шкаратан О. Н. Социальная стратификация.* — М., 1995.
64. *Ручка А. О., Танчер В. В. Курс історії теоретичної соціології.* Навч. посіб. — К., 1995.
65. *Смелзер Н. Социология: Пер. с англ.* — М., 1994.
66. *Соколова Г. Н. Экономическая социология: Учеб.* — Минск, 1998.
67. *Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество.* — М., 1992.
68. *Социологическая теория сегодня.* — К., 1994.
69. *Социология: Наука об обществе. Учеб. пособие / Под общ. ред. В. П. Андрущенко, Н. П. Горлача.* — Харьков, 1996.
70. *Соціологія культури*: Навч. посіб. / За ред. О. М. Семашка і В. М. Пічі. — Львів, 2003.
71. *Соціологія: Підручник / За заг. ред. В. М. Пічі.* — Львів, 2004.
72. *Соціологія: Підручник / За ред. В. М. Пічі.* — Львів, 2004.
73. *Соціологія: терміни, поняття, персоналії*: Навч. словник-довідник / За заг. ред. В. М. Пічі. — Львів, 2002.
74. *Степаненко В. Українська соціологія в пошуках себе // Філософ. і соціол. думка.* — 1993. — № 11–12.
75. *Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Курс лекцій.* — К., 1992.
76. *Тойнби А. Постыжение истории.* — М., 1991.
77. *Туленков Н. В. Социология экономики: Консп. лекций.* — К.: УГУФВС, 1994.
78. *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття / За ред. М. О. Шульги.* — К., 1999.
79. *Фромм Э. Человек для себя.* — Минск, 1992.
80. *Холл К., Линдсей Г. Теории личности.* — М., 1997.
81. *Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности.* — СПб., 1997.
82. *Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід.* — К., 2000.
83. *Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы.* — М., 2003.
84. *Экономическая социология: Учеб. пособ. /Под ред. В. Е. Пилипенко.* — К.: МАУП, 2002.
85. *Ядов В. А. Социологическое исследование: Методология, программа, методы.* — Самара, 1995.
86. *Яковлев А. М. Социальная структура общества: Учебник.* — М., 2003.
- Додаткова:**
1. *Алан Г. Джонсон. Тлумачний словник з соціології: Пер. з англ.* — Львів, 2003.
2. *Американская социология: Тексты.* — М., 1994.
3. *Антология экономической классики: В 2 т.* — М.: Наука, 1993.

4. *Арсенко А.* Глобалізація і соціальні зміни і наслідки напередодні ХХІ ст. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1999. — № 1.
5. *Бабосов Е. М.* Человек на пороге рынка. — Минск, 1992.
6. *Барков В. Ю., Мусієнко Н. Б.* Контркультура і неоконсерватизм: протилежність чи спадкоємність // Філософська і соціологічна думка. — 1989. — № 9.
7. *Бех І. Д.* Від волі до особистості. — К., 1996.
8. *Борець Ю.* Слово до молоді. Плакаймо нашу еліту. — Львів: Книгодрук, 1999.
9. *Боришевський М.* Духовні цінності в становленні особистості-громадянина // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1.
10. *Бурлачук В., Молчанов М., Степаненко В.* Біля витоків соціологічної думки в Україні. — К., 1995.
11. *Бытие человека в культуре: Опыт этнологического подхода.* — К., 1992.
12. *В. П. Андрущенко, Н. П. Горлача.* — Харків, 1996.
13. *Веблен Т.* Теория праздного класса. — М.: Прогресс, 1984.
14. *Ворона В. М.* Соціологічна наука і суспільство / Вісн. НАН України. — 2001. — № 6.
15. *Гаевский Б. А.* Философия политики. — К.: МАУП, 2001.
16. *Городяненко В.* “Соціологія політики”, “політична соціологія” або “соціологія політичної сфери”? (Історіографія проблеми) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 1.
17. *Дорофеев Б. В.* Размышление о человеческом обществе. — Донецк, 2003.
18. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда. Метод социологии. — М.: Прогресс, 1991.
19. *Екологія і культура.* — К., 1992.
20. *Злобіна О. Г., Тихонович В. О.* Суспільна криза і життєві стратегії особистості. — К., 2001.
21. *Кіндратець О. М.* Формування 086 _1089 суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи: Монографія. — Запоріжжя, 2003.
22. *Кістяківський Б. О.* Проблема і завдання соціально-наукового пізнання /Філософ. і соціолог. думка, 1992. — № 1 — 2.
23. *Кон И. С.* Психология юношеского возраста. — М., 1979.
24. *Кракович Д., Сердюк А.* Интервьюирование в социологическом исследовании. — К., 1992.
25. *Куценко О.* Становлення соціальних класів як вияв самоорганізаційних процесів у суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 4.
26. *Лисовский В. Т.* Социология молодежи // Социологический словарь. — 2-е изд. перераб. и доп. / Науч. ред. Г. Н. Соколова, И. Я. Писаренко. — Минск, 1991.
27. *Лукашевич М. П., Туленков М. В.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. — К.: МАУП, 1999.

28. Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социологические исследования. — 1992. — № 2, 3, 4.
29. Мистецтво — прояв життєвої творчості особистості: У 2 ч. / За ред. В. М. Донія. — К., 1997.
30. Михальченко М. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К., 2001.
31. Молодежь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. проф. В. А. Соболева и др. — Харьков: Торсинг, 2000.
32. Молодіжний рух України: Довідник. — К.: Укр. НДІ проблем молоді, 1996.
33. Молодь України за соціальний прогрес і злагоду в суспільстві: Зб. матеріалів Конгресу укр. молоді. Київ, 26–28 травня 1997 р. — К.: АТ Вид-во “Столиця”, 1997.
34. Монсон Пер. Современная западная социология. — СПб., 1992.
35. Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій. — К.: Четверта хвиля, 2001.
36. Огаренко В. М. та ін. Соціологія малих груп: Підручник. — Запоріжжя, 2000.
37. Орлов В. Н., Карпухин О. И. Культура и отчуждение // Социолог. исследования. — 1990. — № 8.
38. Очерки по истории теоретической социологии XX столетия. — М., 2000.
39. Пилипенко В. Є. Реформи. Підприємництво. Культура. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2001.
40. Пилипенко В. Є., Ревель І. П. Соціологія підприємництва. — К.: Європа, 1997.
41. Піча В. М. Соціологія: загальний курс: Навч. посіб. — К., 1999.
42. Практикум по прикладной социологии. — М., 1987.
43. Предприниматель Украины: эскизы к социальному портрету / Под ред. В. М. Ворона, Е. И. Суименко. — К., 1995.
44. Промышленное предприятие и его люди: проблемы социально-экономического поведения / Под общ. ред. В. М. Вороны, Е. И. Суименко. — К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2001.
45. Руткевич М. Н. Общество как система: Социологические очерки. — СПб, 2001.
46. Саенко Ю. Состояние общества. К вопросу о его измерении // СОЦИС — 1999. — № 10.
47. Современная американская социология. — М., 1994.
48. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад.: В. І. Волович та ін. — К., 1998.
49. Соціологія: Навч. посіб. / За ред. В. Г. Городяненка. — К., 2002.
50. Соціологія: Підручник / За ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача — Харків; К., 1998.
51. Соціологія: терміни, поняття, персоналії: Навч. словник-довідник / Уклад.: В. М. Піча та ін. — К.; Львів: Новий Світ, 2002.

52. *Тощенко Ж. Т.* Соціологія: Общій курс: Учеб. посібник. — М.: Прометей, 1999.
53. *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття.* — 2-е изд. / За ред. М. О. Шульги. — К., 1999.
54. *Українське суспільство: Десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців).* — К., 2001.
55. *Устич С. І.* Системне дослідження суспільства. — Львів, 1992.
56. *Хекгаузен Х.* Мотивация и деятельность: В 2 т. — М., 1986.
57. *Черниш Н.* Соціологія: Конспект. — Вип. 5. — Львів, 1996.
58. *Черниш Н. Й.* Соціологія: Курс лекцій. — Львів, 2003.
59. *Шаповал М.* Загальна соціологія. — К., 1996.
60. *Шевчук В. О.* Відродження і реформація в українській культурі XV–XVII століть // Філософ. і соціол. думка. — 1989. — № 4.
61. *Штомпка П.* Соціологія соціальних измерень. — М., 1996.
62. *Шульга М. О.* Метаморфози українського суспільства. Коментарі соціолога. — К., 2003.

Підписаний до друку

Формат

Друк офсетний

Умовних др.арк.3.1 др.арк.

Тираж 100 екз.

Надруковано у поліграфічній фірмі

«Бюро-М»

Дн-ськ., вул.Шевченко,45.

Редактор   Кравченко А.В.

Комп. верстка   Селезень О.В.